

Nr 81 2015

Biuletyn Centrum
Dziedzictwa Przyrody
Górnego Śląska

ISSN 1425-4700 INDEKS 338168

Cena 3,50 zł

ISSN 1425-4700

przroda

jesień 2015

GÓRNEGO ŚLĄSKA

150 LAT
RESTITUCJI
I HODOWLI
ŻUBRÓW
NA ZIEMI
PSZCZYŃ-
SKIEJ

Pracujcie nieustrudzenie dla ratowania tego, co ukochaliście. Pouczajcie o tym, że idea ochrony przyrody jest ideą na wskroś demokratyczną, gdyż chroni ona skarby przyrody dla całego społeczeństwa. Przez poznanie i ochronę przyrody – do jej ukochania – oto nasze hasło!

Władysław Szafer (Chrońmy przyrodę ojczystą, Nr 1, 1945)

PRZEŚWIETNA ROCZNICA PSZCZYŃSKICH ŻUBRÓW

W kwietniu 2015 roku minęło 150 lat od chwili sprowadzenia do lasów pszczyńskich 4 żubrów z Puszczy Białowieskiej przez księcia pszczyńskiego Jana Henryka XI Hochberga. Hodowla pszczyńska jest najstarszą hodowlą żubrów na świecie. Ta przeświecona rocznica jest okazją do ukazania losów i roli żubrów pszczyńskich dla ochrony gatunku przed zagładą i podsumowania wyników hodowli na ziemi pszczyńskiej tych największych ssaków lądowych w Europie. W tym celu przygotowaliśmy numer specjalny naszego kwartalnika.

W latach 1865-2014 na ziemi pszczyńskiej urodziły się 692 żubry, 52 zostały tu sprowadzone, 383 padły a 318 żubrów zostało wywiezionych do innych ośrodków w kraju i zagranicą.

Wypuszczenie i hodowla żubrów w systemie półwolnym w Puszczy Pszczyńskiej to pierwsza na świecie próba restytucji (reintrodukcji) w czasach współczesnych tego gatunku w ekosystemie leśnym. Nastąpiło to w 110 lat po zabiciu w roku 1755 ostatniego dziko żyjącego żubra na ziemi niemieckiej i 87 lat wcześniej niż w Puszczy Białowieskiej (1952), restytucja ta wyprzedziła także o 58 lat plan wprowadzania żubra do wielkich kompleksów leśnych, zapisany w statucie Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubrów z roku 1923. O sukcesie tej restytucji zdecydowała wiedza zoologiczna i doświadczenie łowieckie Jana Henryka XI Hochberga oraz jego troskliwa opieka nad sprowadzonymi żubrami.

Doniosła rocznica obchodzona jest na ziemi pszczyńskiej już od wiosny, a najważniejsze uroczystości odbędą się we wrześniu. W dniu 9 września nastąpi odsłonięcie tablicy informacyjnej o sprowadzeniu żubrów do Murcek, a następnie w Muzeum Zamkowym w Pszczynie odbędą się główne uroczystości rocznicowe. Podsumowaniem dzieła restytucji i hodowli żubrów na ziemi pszczyńskiej będzie międzynarodowa konferencja naukowa, która odbędzie się w dniach 10-11 września w Stajniach Książęcych w Pszczynie.

JERZY B. PARUSEL

81

Przyroda Górnego Śląska ■ JESIEŃ 2015
Nature of Upper Silesia ■ AUTUMN 2015
Natur des Oberschlesien ■ HERBST 2015

Na okładce:
Żubrzyca z cielątkiem
Fot. M. Hławiczka

3 Żubry w Murckach – początki restytucji gatunku
The bison in Murcki – the beginnings of species restitution
Wisente in Murcki – Ursprünge der Wiederherstellung der Gattung

5 Planta i Plebejer – założyciele pszczyńskiej linii żubrów
Planta and Plebejer – founders of the Pszczyna bison line
Planta und Plebejer – Gründer der Wisent-Zuchtlinie aus Pszczyna

6 150 lat restytucji i hodowli żubrów w Puszczy Pszczyńskiej na Górnym Śląsku
150 years of restitution and breeding of bison in the Pszczyna Primeval Forest in Upper Silesia
150 Jahre der Wiederherstellung und der Zucht der Wisente im Urwald Pszczyna Pszczyńska in Oberschlesien

8 Przeszłość pszczyńskiej linii żubrów
The past of Pszczyna bison line
Die Vergangenheit der Wisent-Zuchtlinie aus Pszczyna

10 Przyszłość żubrów linii pszczyńskiej
Future of the bison of the Pszczyna line
Die Zukunft der Wisent-Zuchtlinie aus Pszczyna

12 Hodowla żubrów w lasach pszczyńskich w ostatnich 20 latach
Breeding of bison in Pszczyna forest in the last 20 years
Wisentzucht in den Wäldern um Pszczyna in den letzten 20 Jahren

13 Pokazowa Zagroda Żubrów w Pszczynie
The Bison Demonstration Farm in Pszczyna
Wisentgehege in Pszczyna

14 Żubry Jana Henryka XI Hochberga
Bison of Hans Heinrich XI Hochberg
Die Wisente von Hans Heinrich XI Hochberg

16 Żubr europejski – ocalony przed zagładą
European bison – saved from extinction
Der Wisent – vor dem Aussterben gerettet

W Y D A W C A
Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska

R A D A P R O G R A M O W A
Maria Z. Puliniowa (Przewodnicząca)
Jan Duda (Z-ca Przewodniczącego)
Maciej Bakes, Joanna Chwola, Bogdan Gieburowski, Jan Holska, Arkadiusz Nowak, Romuald Olaczek, Jolanta Prazuch, Małgorzata Strzelec, Józef Świerad
K O L E G I U M R E D A K C Y J N E
Jerzy B. Parusel (redaktor naczelny)
Marta Duda (sekretarz redakcji)
Renata Bula, Jan Duda, Maria Z. Puliniowa

A D R E S R E D A K C J I
Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska
ul. św. Huberta 35, 40-543 Katowice
tel./fax: 32 209 50 08, 32 609 29 93
e-mail: redakcja@cdpgs.katowice.pl
http://www.cdp.gs.katowice.pl

R E A L I Z A C J A P O L I G R A F I C Z N A
APUS, Katowice
O P R A C O W A N I E G R A F I C Z N E
Joanna Limańska-Chwola
A U T O R Z N A K U G R A F I C Z N E G O W Y D A W C Y
Katarzyna Czerner-Wieczorek

Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska zostało powołane Zarządzeniem Nr 204/92 Wojewody Katowickiego z dnia 15 grudnia 1992 roku do badania, dokumentowania i ochrony oraz prognozowania stanu przyrody Górnego Śląska. Z dniem 1 stycznia 1999 r. Centrum jest samorządową jednostką budżetową, przekazaną województwu śląskiemu Rozporządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 listopada 1998 r.

W S K A Z Ó W K I D L A A U T O R Ó W
Biuletyn Przyroda Górnego Śląska jest recenzowanym czasopiśmie popularno-naukowym przeznaczonym do publikacji oryginalnych prac, krótkich komunikatów i artykułów przeglądowych o przyrodzie Górnego Śląska – jej bogactwie i różnorodności, stratach, zagrożeniach, ochronie i kształtowaniu, strukturze i funkcjonowaniu, a także o jej badaczach, miłośnikach i nauczycielach oraz postawach człowieka wobec przyrody. Przyjmujemy teksty oryginalne, o objętości 1-4 stron standardowego formatu. Zdjęcia przyjmujemy w postaci analogowej lub cyfrowej (minimalny rozmiar 10 x 15 cm i rozdzielczość 300 dpi). Ilustracje prosimy numerować i osobno dołączyć opis. Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania niezbędnych zmian treści artykułów bez naruszania zasadniczych myśli autora oraz zmiany tytułu. Nadesłanych maszynopisów redakcja nie zwraca. Prawa autorskie do zamieszczonych w biuletynie artykułów i zdjęć są zastrzeżone, ich reprodukcja jest możliwa jedynie za pisemną zgodą redakcji. Wydawca prosi autorów o załączenie następujących danych: stopień naukowy, miejsce pracy, krótki opis dorobku i zakres zainteresowań. Autor otrzymuje dwa egzemplarze numeru.

W A R U N K I P R E N U M E R A T Y
Przyroda Górnego Śląska ukazuje się w cyklu czterech pór roku. Zamówienia na prenumeratę indywidualną i zbiorową biuletynu przyjmuje Koloriter. Bieżące numery można nabyć w salonach EMPIK-u i kioskach RUCH-u. Sprzedaż archiwalnych i bieżących numerów prowadzą następujące instytucje: Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu oraz Ogród Botaniczny Uniwersytetu Wrocławskiego we Wrocławiu. Biuletyn można także zaprenumerować w Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska. Warunkiem przyjęcia i realizacji zamówienia jest otrzymanie z banku potwierdzenia wpłaty na konto: Bank Zachodni WBK S.A. 9 Oddział w Katowicach, nr rach. 3715001451214400344180000. Zamówione egzemplarze przesyłane będą pocztą zwykłą; można je także odebrać w biurze Centrum. Cena jednego egzemplarza wynosi 3,50 zł.

© Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska

Poglądy wyrażone na łamach biuletynu są poglądami autorów i niekoniecznie odzwierciedlają punkt widzenia wydawcy.

N A K Ł A D : 2000 egzemplarzy

Zajrzyj na stronę www.przyroda.katowice.pl

„Program edukacji ekologicznej realizowany przez zakup prenumeraty czasopisma ekologicznego dla placówek oświatowych województwa śląskiego na rok 2015”
na wniosek Śląskiego Ogrodu Botanicznego w Mikołowie dofinansował
Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Katowicach

Żubry w Murckach – początki restytucji gatunku

■ JERZY B. PARUSEL (CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA, KATOWICE)

Żubry w Murckach

Hodowla żubrów w lasach pszczyńskich datuje się od roku 1865. W tym roku książę pszczyński Jan Henryk XI Hochberg dokonał z carem rosyjskim Aleksandrem II wymiany 20 jeleni schwytanych w lasach pszczyńskich na 4 żubry białowieskie (1 byka i 3 krowy) w wieku 3-4 lat. Zwierzęta przywieziono w kwietniu (dokładna data nie jest znana) transportem kolejowym do stacji towarowej kopalni Emanuelsengrube w Murckach. Stąd przewieziono je w specjalnych skrzyniach na dwukółkach do zagrody o powierzchni 2 ha w Leśnictwie Wygorzele Nadleśnictwa Murcki (Czudek 1930; zdaniem Cenckiera (1948) zagroda ta miała 50 ha, a następnie 500 ha, z kolei Sztolcman napisał, że pierwszy park żubrów zajmował 600 ha powierzchni (Pilarski 1983)), gdzie karmiono je owsem i sianem oraz otoczono troskliwą opieką. Dotychczas nie udało się zlokalizować tej pierwszej na ziemi pszczyńskiej zagrody dla żubrów. W rok później zwierzęta zostały przeniesione do ogrodzonego zwierzyńca „Oberforsten” o powierzchni 600 ha, co poprawiło zdecydowanie warunki ich hodowli. Zimą 1874/1875 powierzchnia ta uległa zmniejszeniu do 500 ha.

Data przeniesienia żubrów do zwierzyńca „Niederforsten” w Nadleśnictwie Pszczyna nie jest pewna i wymaga zbadania. Brehm (1891) wymienia rok 1871, Wild (1890) zimą 1874/1875, Cenckier (1948) pisze, że żubry zostały przeniesione do zagrody o powierzchni 50 ha w Nadleśnictwie Pszczyna w roku 1875, Kluss (1988) uważa, że nastąpiło to zimą 1877/78, a ostatecznie swoją ostoję na terenie całych dolnych lasów żubry znalazły w roku 1892, Czudek (1930) wymienia rok 1891, a Zivier (1903) podaje, że nastąpiło to w roku 1893. W Nadleśnictwie Pszczyna żubry penetrowały swobodnie ponad 11000 ha lasów położonych między Jankowicami a Cielmicami. W tym okresie hodowla miała charakter hodowli półwolnej, z niekontrolowaną reprodukcją i okresowym dokarmianiem żubrów zimą.

Granitowy głaz narzutowy o wadze 8 ton przypominający sylwetkę odpoczywającego żubra, osadzony w pobliżu dawnej stacji kolejowej dla upamiętnienia sprowadzenia w 1865 roku 4 żubrów z Puszczy Białowieskiej do Murcek

Fot. S. Szweida

Ocalały fragment Puszczy Pszczyńskiej w rezerwacie przyrody „Las Murckowski”

Fot. J. B. Parusel

Rezultaty hodowli żubrów w latach 1865-1893 w Nadleśnictwie Murcki przedstawiają się następująco (Cenckier 1954): sprowadzono 10 żubrów – 2 byki i 8 samic (2,8), urodziło się 37 (19,18), wywieziono 1 żubra (samca), odstrzelono 11 (9,2), zabodzone zostały 2 byki, od chorób i wypadków zginęło 15 żubrów (3,12). Bilans hodowli był korzystny i zamknął się przyrostem o 18 sztuk (38,3%). Liczebności stada w tym okresie przedstawiono w tabeli. Z zestawienia zebranych danych wynika, że stado żubrów powiększyło się z 4 w roku 1865 do 14 (18) w roku 1891 (1893).

Żubry te nie zostały odnotowane w Księdze Rodowodowej Żubrów, w wyjątku byka M I PLANET. Jest to pierwszy żubr zapisany w księdze. Urodził się około roku 1881, w roku 1888 został wywieziony do ZOO w Berlinie, a 30 grudnia 1899 roku do słynnej hodowli Hagenbecka w Hamburgu, gdzie padł około 1900 roku. Rodzice tego samca nie są znani.

Pszczyńskie żubry ratują gatunek przez zagładą

Wypuszczenie i hodowlę żubrów w systemie półwolnym w Puszczy Pszczyńskiej należy uznać za pierwszą na świecie próbę restytucji (reintrodukcji) w czasach współczesnych tego gatunku w ekosystemie leśnym, która została dokonana 87 lat wcześniej niż w Puszczy Białowieskiej (1952) (Parusel 2004). Nastąpiło to w 110 lat po zabiciu w roku 1755 ostatnich dziko żyjących żubrów na ziemi niemieckiej (Bär 1837). Dokonana restytucja wyprzedziła o 58 lat plan wprowadzania żubra do wielkich kompleksów leśnych, zapisany w statucie Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubrów z roku 1923.

Lasy Pszczyńskie stały się zastępczym matczynym dla potomstwa 4 żubrów białowieskich, które zostały przywiezione do Murcek w 1865 roku. Potomstwo tych żubrów, a zwłaszcza PLANTA, PLEBEJER, PLA-

VIA i PLISCH, odegrało najważniejszą rolę w restytucji stada wolnościowego w Puszczy Białowieskiej w XX wieku oraz w zachowaniu żubra wśród żywych zwierząt na świecie.

W dniu 9 września 2015 r. nastąpi uroczyste odsłonięcie pamiątkowej tablicy informacyjnej o 150 rocznicy sprowadzenia żubrów do Murcek oraz ich restytucji i hodowli w Puszczy Pszczyńskiej. Tablicę ustawiono przy ul. Leśników w Murckach, w pobliżu nieistniejącej już towarowej stacji kolejowej Emanuelsengrube. ♦

Liczebność stada żubrów w zwierzyńcu „Oberforsten” w Murckach

Rok	Samce	Samice	Cielęta	Razem	Uwagi
1865	1	3		4	
1869				8	Prasse 1870
1875	1	5		6	
1880				10	
1883	5	9		14	
1885	6	2	2	10	Renshaw (1907)
1885				12	Sztolcman (1924)
1888				12	Cenckier (1938)
1889				11	Brehm (1891)
1889				8	Sztolcman (1924)
1891				14	
1892	4	5		9	
1893	6	12*		18	Cenckier (1954)

Źródła informacji: Parusel (2004), publikacje wymienione w uwagach oraz baza danych autora; * – w tym 5 samic przywiezionych z Białowieży

Wykorzystane piśmiennictwo:

Bär w. 1837. Ueber den Zubr oder Auerochsen des Kaukasus. Archiv für Naturgeschichte, 3, 1; Brehm A. E. 1891. Brehms Tierleben. Allgemeine Kunde des Tierreiches. Band 3. Die Säugetiere. Bibliographisches Institut, Leipzig und Wien; Parusel J. B. 2004. Żubry pszczyńskie. Agencja Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej Sp. z o.o., Pszczyna; Prasse 1870. Eine Königsjagd auf Auer in den Fürstlich Plesschen Forsten. Jahrb. Schles. Forstver. für 1869; Renshaw G. 1907. Final natural history essays. Sherratt & Hughes, London – Manchester; Wild 1890. [Welche Erfahrungen sind gemacht worden bei der Ueberführung einheimischer Wildarten in andere Reviere und bei der Einführung fremder Wildarten? Referat des Herrn Oberförster Wild-Pließ] Jahrbuch des Schlesischen Forst-Vereins für 1889.

ss. 123-124

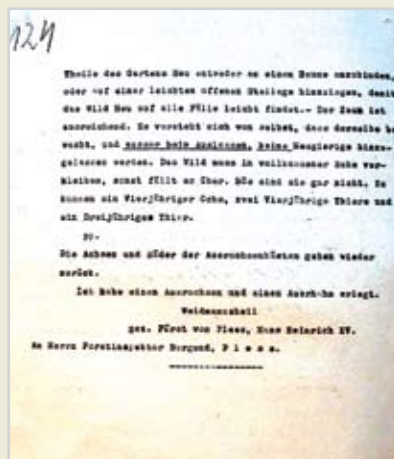
Odpis

Berlin, dn. 24. 4. 65.

Prawdopodobnie przybędę 29. do Pszczyny. Z tego powodu piszę koniuszemu raz jeszcze.

W sprawie żubrów mam do zakomunikowania co następuje:

Prawdopodobnie pod koniec tygodnia zostanie Panu dostarczone z Warszawy lub Białegostoku zawiadomienie o przybyciu pociągiem, przyjeżdżającym do Katowic w porach popołudniowych, a odjeżdżającym z Warszawy wczesnym rankiem tego samego dnia. Tym samym jest Pan zobligowany stawić się na dworcu w odpowiedniej porze w celu powitania oficera C.K., nadleśniczego von Limanowskiego, oraz powiadomić o tym telegraficznie inspektora kolejowego w Katowicach, z którym już podczas wyjazdu uzgodniłem niezbędne szczegóły. Zaznaczyć należy, że nadleśniczy włada jedynie językiem polskim. Wagon ze zwierzyną ma zostać doczepiony do pociągu przewożącego węgiel, który odjedzie w kierunku Murcek krótko po naszym przybyciu. Ten sam pociąg zabierze również osoby towarzyszące. W Murckach będą czekały w gotowości dwa

czterokonne powozy pozbawione wagonu, w celu przewiezienia czterech sztuk zwierzyny do zwierzyńca. Żubry te będą znajdować się w dwóch skrzyniach wyposażonych w koła. W ten sposób trzeba będzie tylko podprowadzić powozy do skrzyń. W celu Pana i oficera C.K. dalszej jazdy, muszę w Murckach czekać w gotowości Pańskie lub pana dyrektora konie. Może Pan skorzystać w tym celu z mojego otwartego bielskiego wozu. Zwierzyna musi po przybyciu zostać natychmiast wprowadzona do specjalnie na tę okazję przygotowanej zagrody oraz należy dostarczyć do paśnika świeże siano. Niezbędnym będzie, po przeciwległej stronie ogrodu, uwiązanie wokół pnia siana lub położenie go na otwartym stelażu, aby zwierzęta miały w każdej chwili do niego łatwy dostęp. – Ogrodzenie do tego celu będzie odpowiednie. Rzeczą oczywistą jest, aby to samo ogrodzenie było pod ciągłym nadzorem, oraz aby nikogo, chyba że za wyraźnym pozwoleniem, za nie nie wpuszczać. Zwierzyna musi zaznać pełnego spokoju, inaczej szczególnie. Poza tym są to bardzo przyjazne zwierzęta. Przyjeżdżają czteroletni byk, dwie czteroletnie krowy oraz jedna trzyletnia.

pp.

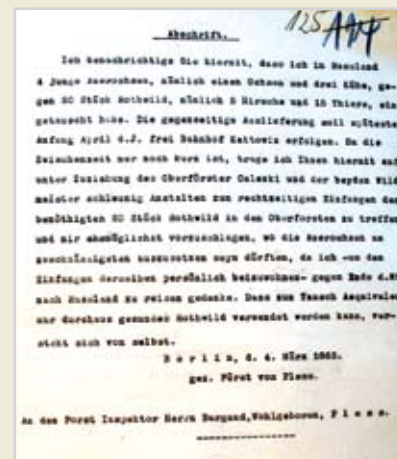
Osie i koła skrzyń transportowych są do zwrotu.

Ustrzeliłem żubra i koguta głuszca.

Darz Bór!

podp. Książę von Pless, Jan Henryk XV.

Do inspektora leśnego, Pana Burgunda, Pszczyna.

Reprodukcje odpisów korespondencji książęcej w sprawie transportu żubrów z Białowieży do Murcek wiosną 1865 roku sporządzonych w roku 1934 (Archiwum Państwowe w Pszczynie, AKP IV 1607, k. 123-125).

s. 125

Odpis

Powiadamiam Pana niniejszym, że na terenie Rosji dokonałem wymiany 4 młodych żubrów, mianowicie jednego byka i trzy krowy, w zamian za 20 sztuk zwierzyny płowej: 5 byków i 15 łań. Obustronna wymiana ma nastąpić nieodpłatnie najpóźniej do początku kwietnia tego roku na dworcu kolejowym w Katowicach. Jako że czas nagli, zlecam Panu zasięgnięcia rady u nadleśniczego Calezkiego oraz obu podległych mu myśliwych i przygotowanie wszelkich czynności wymaganych do terminowego złapania zwierzyny w Górnych Lasach. Jest Pan również zobowiązany do niezwłocznego powiadomienia mnie o proponowanym miejscu osadzenia żubrów, jako że ja – chcąc być świadkiem złapania tych zwierząt – zamierzam udać się pod koniec miesiąca w podróż do Rosji. Rzeczą oczywistą jest, że do wymiany nadają się tylko zdrowe okazy zwierzyny.

Berlin, dn. 4 marca 1865.

podp. Książę von Pless.

Do inspektora leśnego, wielmożnego Pana Burgunda, Pszczyna.

Tłumaczenie: D. Hołyński

Stacja towarowa kopalni Emanuelssegengrube w Murckach około roku 1905. Poczłtówka ze zbiorów S. Szwezy

Pamiętnikowa tablica informacyjna o 150 rocznicy sprowadzenia żubrów do Murcek oraz ich restytucji i hodowli w Puszczy Pszczyńskiej przy ul. Leśników w Murckach

Planta i Plebejer – założyciele pszczyńskiej linii żubrów

JERZY B. PARUSEL (CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA, KATOWICE), ROLAND DOBOSZ (MUZEUM GÓRNOŚLĄSKIE W BYTOMIU)

23-letnia Planta z byczkiem Platenem. Pamiątka V Kongresu Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra. Poznań 1929. Fot. K. Meyer, 1927 (uwaga: zdjęcie w publikacji zostało odwrócone)

Plebejer. Ze zbiorów Redakcji Księgi Rodowodowej Żubrów w Białowieży. Fot. K. Meyer, ok. 1927 r.

Wśród 744 żubrów hodowanych na ziemi pszczyńskiej w latach 1865-2014 szczególne znaczenie mają F42 PLANTA (Fricka) i M45 PLEBEJER (Wodan). Żubry te są założycielami linii pszczyńskiej (Olech 1989) oraz jednymi z 12 założycieli całego stada światowego (Slatis 1960). Znaczenie tej pary uwidacznia się w strukturze genetycznej populacji na świecie. W roku 1924 udział tej pary w puli genowej wynosił w sumie 5,6%, w roku 1954 – 45,2%, a w roku 2000 wzrósł już do 83,9% w linii nizinnej (białowieckiej) (PLANTA – 29,4%, PLEBEJER – 54,5%) i do 41,2% w linii białowiesko-kaukaskiej (18,3% i 22,9%) dla populacji zamkniętych i odpowiednio dla populacji wolnych: 81,1% (36,3% i 44,8%) i 56,1% (24,5% i 31,6%) (Slatis 1960, Pucek i in. 2004, Olech 2009). Dominujący jest udział tej pary także w stadach wolnych linii nizinnej: Puszczy Białowieskiej (32,99% i 41,00%), Puszczy Boreckiej (29,78% i 43,02%), Puszczy Knyszyńskiej (30,07% i 41,66%) Lasach Piłskich (32,99% i 41,00%) (Grzegorzółka i in. 2004) i w białoruskiej części Puszczy Białowieskiej (33,60% i 48,20%) (Pucek i in. 2004). Również w wolnej populacji linii białowiesko-kaukaskiej w Bieszczadach udział omawianej pary żubrów był najwyższy (27,4% i 55,6%) (Pucek i in. 2004).

Wśród męskich potomków w linii nizinnej aktualnie istnieje tylko kopia chromosomu Y PLEBEJERA (Pucek i in. 2004).

PLANTA urodziła się około 1904 roku, PLEBEJER w roku 1917, a ich rodzice nie są znani (Groebe 1932). PLANTA została odstrzelona 13 lutego 1931 roku przez margrabiego Zygmunta Wielopolskiego (Szafer 1931) i jako dar księcia Jana Henryka XI Hochberga stała się eksponatem Muzeum Śląskiego w Katowicach (Cenkier 1948, Polak 1988). Odrzucił ten (razem z bykiem PLATONEM) odbył się bez opinii Oddziału Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubrów, a Państwowa Rada Ochrony Przyrody zebrana ponad 60 krytycznych głosów fachowych i prasowych (Szafer 1931). Dokładny opis tego polowania przytaczają Ręgorowicz i Czudek (1931). PLEBEJER został odstrzelony w dniu 14 września 1937 roku przez łowczego księcia Willega Benzla (Gieysztor 1938), a jego zwłoki przekazano do Muzeum Śląskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego (Odrzucił... 1937).

Spreparowany okaz PLANTY przechowywany jest w zbiorach zoologicznych Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Brak natomiast eksponatu PLEBEJERA, który został zabrany przez Niemców podczas zawie-

ruchy 1945 roku (Cenkier 1948). Żubr ten nie był więc eksponowany w Muzeum Górnośląskim i wszelkie dotychczasowe informacje o nim są nieprawdziwe. Pomyłono go z PLATONEM i PLATENEM. Konieczne jest pilne odnalezienie tego okazu oraz poznanie losu PLEBEJERA po jego odstrzeleniu.

Okazy muzealne żubrów pszczyńskich mają kapitalne znaczenie jako wzorzec genetyczny żubrów tej linii i całego stada światowego żubrów nizinnych (Parusel 2004). Pod względem muzeologicznym okazy te są unikalnym dobrem kultury europejskiej, dokumentującym historię restytucji i uratowania żubra przed zagładą, wymagającym szczególnej troski.

W roku 2011 eksponaty PLANTY i PLATENA zostały starannie odnowione i umieszczone na stałej wystawie przyrodniczej „Przyroda Górnego Śląska”. ♦

Wykorzystane piśmiennictwo:
Cenkier S. 1948. Łowiec Polski, nr 2 (95); Czudek A., Ręgorowicz L. 1931. Ochrona Przyrody, 11; Gieysztor J. 1938. Łowiec polski, 5; Groebe v. d. G. 1932. Berichte der Internationalen Gesellschaft zur Erhaltung des Wisents, 5, 1; Grzegorzółka B. i in. 2004. Parki nar. Rez. przyr. 23, 4; Odrzucił starego żubra w Pszczynie. Łowiec Polski Nr. 30 (878) 1937; Olech W. 1989. Acta theriol. 34, 29; Olech W. 2009. European Bison Conservation Newsletter, 2; Pucek Z. (Ed.) i in. 2004. European bison. Status survey and conservation action plan. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK; Slatis H. M. 1960. Genetics, 45; [Szafer W.] W. S. 1931. Ochrona Przyrody, 11; Szotyly J. 2012. Gwarectwo Myśliwych, 4;

Planta i Platon odstrzelone w dniu 13 lutego 1931 r. Źródło: Szotyly 2012

Odrzucił Plebejer (Wodan) w dniu 14 września 1937 r. Fot. W. Benzl. Źródło: Gieysztor (1938) – reprodukcja z Deutsche Jagd 1938 nr 41

Planta na ekspozycji stałej w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu. Fot. J. B. Parusel, 2011

150 lat restytucji i hodowli żubrów w Puszczy Pszczyńskiej na Górnym Śląsku

■ JERZY B. PARUSEL (CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA, KATOWICE)

Wstęp

W kwietniu 2015 roku minęło 150 lat od chwili wprowadzenia do lasów pszczyńskich 4 żubrów z Puszczy Białowieskiej przez księcia pszczyńskiego Jana Henryka XI Hochberga. Hodowla pszczyńska jest najstarszą hodowlą żubrów na świecie. Ta prześwietna rocznica jest okazją do ukazania losów i roli żubrów pszczyńskich dla ochrony gatunku przed zagładą i podsumowania wyników hodowli na ziemi pszczyńskiej tych największych ssaków lądowych w Europie.

Historia i bilans restytucji oraz hodowli żubra na ziemi pszczyńskiej

Przywiezione transportem kolejowym do stacji towarowej kopalni Emanuelsengrube w Murckach w roku 1865 żubry białowieskie zostały przetransportowane w specjalnych skrzyniach na dwukółkach do zagrody o powierzchni 2 ha w Leśnictwie Wygorzele Nadleśnictwa Murcki. W roku następnym zwierzęta te zostały wypuszczone do lasów Puszczy Pszczyńskiej (Parusel 1996, 2015 – w tym numerze na s. 3). Ich hodowla odbywała się w systemie półwolnym na obszarze 600 ha Górnych Lasów „Oberforsten” (1866-1891), a następnie na obszarze ponad 11000 ha Dolnych Lasów „Niederforsten” (1891-1945). W tym okresie swobodnej grze sił przyrody podlegała reprodukcja oraz kształtowanie się struktury populacji, zaburzanych i modyfikowanych jednakże wskutek importu, eksportu i odstrzałów zwierząt. Kontrolowane i modyfikowane przez człowieka było też odżywianie się żubrów (Parusel 1996). Bilans hodowli za lata 1865-1945 przedstawia się następująco: 267 (128.139) żubrów urodzonych, 14 (6.8) sprowadzonych, 249 (111.138) padłych i 12 (12.0) wywiezionych. Z końcem 1945 roku w Jankowicach przebywało 20 (11.9) żubrów.

Od zakończeniu II wojny światowej żubry hodowane są w systemie zamkniętym. Zwierzęta zostały umieszczone w ogrodzonym rezerwacie o powierzch-

Planta i Plebejer. Źródło: Steckel M. 1927. Kamera-Weidwerk. Neudamm. Zima 1924

ni 3 ha (w roku 1946), następnie w zagrodzie o powierzchni 40 ha (1947), a od roku 1948 w rezerwacie o powierzchni 700 ha, w którym żubry przebywają do czasów obecnych (rezerwat przyrody „Żubrowsko” o powierzchni 744,61 ha). W systemie zamkniętym struktura stada kształtowana i kontrolowana jest przez hodowcę, realizującego określony program hodowlany. Bilans hodowli za lata 1946-2014 przedstawia się następująco: 418 (211.207) żubrów urodzonych, 38 (16.22) sprowadzonych, 130 (62.68) padłych i 305 (167.138) wywiezionych. Z końcem 2014 roku w Jankowicach przebywało 41 (9.32) żubrów.

Ogółem, w latach 1865-2014: urodziło się 685 (339.346) żubrów, sprowadzono z innych ośrodków 52 żubry (22.30), padło 379 (173.206) żubrów i wywieziono 317 (179.138) żubrów.

W roku 2008 została założona nowa hodowla żubrów na ziemi pszczyńskiej o nazwie Pszczyna Park. Bilans hodowli za lata 2008-2014 przedstawia się następująco: urodziło się 7 (4.3) żubrów, sprowadzono z innych ośrodków 4 (1.3) żubry, padły 4 (1.3) żubry i wywieziono 1 samca. Z końcem 2014 roku w Pszczynie Parku przebywało 6 (3.3) żubrów.

Bilans hodowli żubrów na ziemi pszczyńskiej w latach 1865-2014 przedstawia się następująco: 692 (343.349) żubry urodzone w ośrodkach pszczyńskich, 52 (22.30) żubry sprowadzone z innych ośrodków (w bilansie pominięto 4 (1.3) żubry przekazane z Pszczyny do Pszczyny Parku, gdyż zostały one wliczone do bilansu tego pierwszego ośrodka), 383 (174.209) żubry padłe i 318 (180.138) wywiezione do innych ośrodków. Do bilansu tego należy dodać jeszcze 11 (6.5) żubrów urodzonych poza ośrodkami pszczyńskimi przez samice pokryte w tych ośrodkach. Z końcem 2014 roku w ośrodkach pszczyńskich przebywało 47 (12.35) żubrów.

Pszczynskie żubry ratują gatunek przed zagładą

Żubr europejski jest jednym z nielicznych gatunków zwierząt uratowanych od zagłady. Znaczącą

Plisch. Reprodukacja z Księgi Rodowodowej Żubrów (Zabiński 1947). Fot. E. Mohr, 1937

rolę w tym dziele odegrały żubry hodowane na ziemi pszczyńskiej. Pomyślna restytucja żubra w Puszczy Pszczyńskiej miała kapitalne znaczenie dla uratowania tego gatunku przed całkowitą zagładą. W chwili wytępienia w 1919 roku ostatnich dziko żyjących żubrów w Puszczy Białowieskiej, w Dolnych Lasach przebywały jeszcze 42 osobniki podgatunku nizinnego żubra. W momencie przystąpienia do restytucji żubra w Białowieży w roku 1929 stado pszczyńskie liczyło już tylko 7 (4.3) osobników, które przeżyły okres I wojny światowej i powstań śląskich. Potomstwo żubrów pszczyńskich, a zwłaszcza PLANTA, PLEBEJER, PLAVIA i PLISCH, odegrało najważniejszą rolę w restytucji stada wolnościowego w Puszczy Białowieskiej w XX wieku oraz w zachowaniu żubra wśród żywych zwierząt na świecie (Parusel 2009).

Dzięki zapisom w księdze rodowodowej możemy dowiedzieć się, jak wielką była rola żubrów linii pszczyńskiej¹ w założeniu stada światowego i restytucji tego gatunku w jego ostoi białowieskiej. Wśród 12 założycieli stada światowego żubrów nizinnych były następujące zwierzęta: F 16 PLAVIA, F 42 PLANTA, M 45 PLEBEJER, F 46 PLACIDA oraz F 35 PLEWNA. W roku 2000 udział alleli założycieli pszczyńskich w zamkniętej populacji nizinnej (białowiejskiej) wynosił 89,4%, a w populacji niżowo-kaukaskiej – 53,9%, natomiast w stadach wolnościowych tych populacji – odpowiednio 85,7% i 61,5% (Parusel 2004).

Wyniki hodowli żubrów w Pszczynie w latach 1865-2014

Stan	Okres		Razem
	1865 – 1952	1953 – 2014	1865 – 2014
Stan początkowy		16 (5. 11)	
Urodzone	296 (142. 154)	389 (197. 192)	685 (339. 346)
Sprowadzone	14 (6. 8)	38 (16. 22)	52 (22. 30)
Padłe	259 (115. 144)	120 (58. 62)	379 (173. 206)
Wywiezione	35 (28. 7)	282 (151. 131)	317 (179. 138)
Stan końcowy	16 (5. 11)	41 (9. 32)	41 (9. 32)

Źródło: Cenquier (1954) – dla danych za okres lat 1865-1952, Księga Rodowodowa Żubrów (1932-2013) – dla danych za okres lat 1953-2013, rok 2014 – dane Nadleśnictwa Kobiór.

Planarie i Pleciuch. Ze zbiorów Redakcji Księgi Rodowodowej Żubrów w Białowieży. Fot. W. Benz, IV 1938

Żubry w Pszczynie. Źródło: Ilustrowany Kurier Codzienny Nr 196 z dnia 18 lipca 1927 r.

Hodowla żubrów pszczyńskich w świetle teorii ochrony przyrody

Współczesna ochrona gatunkowa obejmuje działania mające na celu zachowanie w warunkach naturalnych licznych, żywotnych i zróżnicowanych genetycznie populacji (ochrona *in situ*). W sytuacji, kiedy liczebność gatunku w warunkach naturalnych drastycznie spadnie wprowadza się ochronę *ex situ* – hodowlę osobników gatunku w warunkach sztucznych. Celem tej hodowli jest reintrodukcja (Pullin 2005), czyli ponowne wprowadzenie gatunku na obszarze, który był częścią jego historycznego zasięgu, ale na którym został wytępiony lub wyginął (IUCN 1998, 2013). Taką właśnie ochronę – zanim sformułowano teorię ochrony gatunkowej – zastosowano wobec żubra. Koncepcja wykorzystania osobników żyjących w niewoli do restytucji żubra została po raz pierwszy zaprezentowana w roku 1923 przez prof. Jana Sztolcmana na I Kongresie Ochrony Przyrody w Paryżu, a plany wprowadzania żubra do wielkich kompleksów

Wyniki hodowli żubrów w Pszczynie Parku w latach 2008–2014

Stan	Razem
Urodzone	7 (4,3)
Sprowadzone	4 (1,3)
Padłe	4 (1,3)
Wywiezione	1 (1,0)
Stan końcowy	6 (3,3)

Źródło: Księga Rodowodowa Żubrów (2008–2013) – dla danych za okres lat 2008–2013, rok 2014 – dane Agencji Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej Sp. z o.o.

piło to w 110 lat po zabiciu w roku 1755 ostatnich dziko żyjących żubrów na ziemi niemieckiej (Bär 1837). Dokonana restytucja wyprzedziła o 58 lat plan wprowadzania żubra do wielkich kompleksów leśnych, zapisany w statucie Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubrów z roku 1923.

O sukcesie tej restytucji zadecydowała wiedza zoologiczna i doświadczenie łowieckie Jana Henryka XI Hochberga oraz jego trojskliwa opieka nad sprowadzonymi żubrami. Świadczy o tym zapisy w zachowanej w Archiwum Książąt Pszczyńskich w Pszczynie korespondencji księcia towarzyszącej temu przedsięwzięciu (zob. Parusel 2015, s. 3). O dużej wiedzy na

temat żubrów świadczy umiejętność rozpoznawania wieku tych zwierząt, znajomość ich biologii, a zwłaszcza cyklu rozrodczego, a także dobór stada do reintrodukcji, tak pod względem płciowym, wiekowym jak i ilościowym. Do Puszczy Pszczyńskiej, bo taką były zapewne 150 lat temu lasy w Murkach (jak wyglądały te lasy wówczas możemy sobie wyobrazić w starej części rezerwatu przyrody „Las Murkowski” z wiekowymi, ponad 200-letnimi bukami), zostały wypuszczone młode, lecz już dojrzałe lub prawie dojrzałe do rozrodu żubry: jeden czteroletni samiec oraz 3 samice – dwie czteroletnie i jedna trzyletnia. Dobór miejsca introdukcji, w którym dominowały grądy, buczyny i kwaśne dąbrowy i obecne były śródleśne łąki także świadczy o znajomości wymagań ekologicznych żubrów. Doświadczenie łowieckie w zakresie hodowli zwierzyny łownej wykorzystywał książę przy podejmowaniu decyzji o eliminacji żubrów. Odrzeliwane były przede wszystkim osobniki nadliczbowe, nieprzydatne do dalszej hodowli (stare, chore, ranne, bezpłodne) lub osobniki stwarzające problemy w hodowli (konieczność kontroli struktury socjalnej stada).

Troskliwość o dobrostan zwierząt wyrażała się osobistym udziałem księcia w odłowach żubrów w Puszczy Białowieskiej, transportem żubrów w 2 skrzyniach drewnianych zaopatrzonych w dwukółki oraz poleceniami dla służby leśnej dotyczącymi zachowania bezwzględnej spokoju i zapewnienia łatwego dostępu do świeżego siana w ogrodzonej zagrodzie.

Ciekawie przedstawia się dokonana przed 150. laty restytucja w świetle wyników modelowania małych populacji żubrów z użyciem programu VORTEX (Suchecka i in. 2014). Liczebność wyjściowa stada żubrów

w roku 1865 była większa od wyliczonej efektywnej wielkości populacji ($N_e = 3$). Liczba i stosunek płci w tym stadzie okazują się być względnie korzystne dla wyliczonych dla okresu 20 lat parametrów, takich jak oczekiwany poziom heterozygotyczności (EH), przewidywana liczebność oraz prawdopodobieństwo wymarcia (PE). Rzeczywista liczebność populacji żubrów po 20 latach ich hodowli, wynosząca około 12 osobników, była jednak niższa od liczebności obliczonej (do 28 osobników w zależności od dostępnej pojemności środowiska K).

Zakończenie

Mimo że restytucja żubra w Puszczy Pszczyńskiej zakończyła się sukcesem, to należy wspomnieć o towarzyszących jej niepowodzeniach, zwłaszcza w pierwszym jej okresie. Związane były one z chorobami i zbyt dużą śmiertelnością zwierząt. Do najważniejszych przyczyn ubytków zaliczono zarobaczenie żołądka i jelit przez pasożyty (motylicę, tasiecmę, nicienie) oraz wysiękowe zapalenie worka osierdziowego, a także wypadki i zabodzenia (Cenkier 1954).

Warto również pamiętać, że restytucja żubra w Puszczy Pszczyńskiej realizowana była w niekorzystnych okolicznościach. Niewątpliwie zupełnie inaczej potoczyłby się los pszczyńskich żubrów, gdyby nie postępująca urbanizacja, uprzemysłowienie i fragmentacja ekosystemów ziemi pszczyńskiej oraz wybuch dwóch wojen światowych i trzech powstań śląskich. ♦

1 Linia żubrów pszczyńskich nie jest odrębną linią genetyczną. Jest ona linią siostrzaną, wywodzącą się z nizinnej podgatunku żubra. Z momentem wprowadzenia Księgi Rodowodowej Żubrów była to jednak odrębna linia hodowlana. Założycielami tej linii są PLANTA i PLEBEJER (Parusel 1996).

Byk Pleo w wieku 13 lat, rezerwat przyrody „Żubrowisko”, 16.06.2015 r.

sów leśnych zostały zapisane w statucie Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubrów z roku 1923 (Pucek i in. 2004). Hodowla *ex situ* w ogrodach zoologicznych, rezerwach i ośrodkach hodowlanych oraz towarzysząca jej restytucja żubra do ekosystemów leśnych przyczyniły się do uratowania tego gatunku od zagłady (Parusel 2007).

Wypuszczenie i hodowlę żubrów w systemie półwolnym w Puszczy Pszczyńskiej należy uznać za pierwszą na świecie próbę restytucji (reintrodukcji) w czasach współczesnych tego gatunku w ekosystemie leśnym, która została dokonana 87 lat wcześniej niż w Puszczy Białowieskiej (1952) (Parusel 2004). Nastą-

Krowa Plamka IV w wieku 6 lat, rezerwat przyrody „Żubrowisko”, 09.07.2015 r.

Wykorzystane piśmiennictwo:
Bär v. 1837. Ueber den Zuber oder Auerochsen des Kaukasus. Archiv für Naturgeschichte, 3, 1; Cenkier S. 1954. Żubry w lasach pszczyńskich. Chrońmy Przyrodę Ojczyzną, 10, 1; IUCN 1998. Guidelines for re-introductions. IUCN Species Survival Commission Re-introduction Specialist Group, Gland, Switzerland; IUCN 2013. Guidelines for reintroductions and other conservation translocations. Version 1.0. IUCN Species Survival Commission, Gland, Switzerland; Parusel J. B. 1996. Pszczyńskie żubry. Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, Katowice; Parusel J. B. 2004. Żubry pszczyńskie. Agencja Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej Sp. z o.o., Pszczyna; Parusel J. B. 2007. W obronie żubrów linii pszczyńskiej. W: Ochrona przyrody w Polsce 2: Restytucja i Reintrodukcja. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków, 23 listopada 2007 r. [poster]; Parusel J. B. 2009. Pszczyńskie żubry w Puszczy Białowieskiej i ich rola w restytucji gatunku. European Bison Conservation Newsletter, 2; Pucek Z. (Ed.) 2004. European bison. Status survey and conservation action plan. IUCN/SSC Bison Specialist Group. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK; Pullin A. S. 2005. Biologiczne podstawy ochrony przyrody. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa; Suchecka A. i in. 2014. Evaluation of the influence of demographic factors on the success of reintroduction of small herds of European bison. Acta Sci. Pol., Zootechnica, 13 (4).

Przeszłość pszczyńskiej linii żubrów

■ JERZY B. PARUSEL (CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA, KATOWICE)

Historia pszczyńskiej linii żubrów

Żubry pszczyńskie wywodzą się z czterech żubrów (1.3) wywiezionych w roku 1865 z Puszczy Białowieskiej (Parusel 1996). Linia żubrów pszczyńskich (PL) nie jest odrębną linią genetyczną, lecz jest linią siostrzaną, wywodzącą się z nizinnej podgatunku żubra (Pucek 1991). Została ona jednak wyodrębniona jako linia hodowlana z momentem wprowadzenia Księgi Rodowodowej Żubrów (Groebe 1932). Wyodrębnienie hodowli żubrów pszczyńskich zostało jednak dokonane już wcześniej, w związku z postanowieniem Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubra o zakazie jakiegokolwiek importu zwierząt do ośrodka pszczyńskiego (Żabiński 1950). Ustalenia te były zasadniczo respektowane aż do roku 1954, gdyż w roku 1955, po całkowitej likwidacji stada pszczyńskiego wskutek epidemii pryszczycy, w Pszczynie pojawiają się żubry linii białowiesko-kaukaskiej. Żubry tej linii hodowane były tam aż do roku 1974. Po opanowaniu choroby i odbudowie ilościowej stada powrócono z końcem lat 60. do hodowli wyłącznie osobników linii pszczyńskiej. W listopadzie 1964 roku sprowadzono z Białowieży 8 (2.6) żubrów linii pszczyńskiej. Były one potomkami między innymi osobników pszczyńskich, wywiezionych tam w latach 1947-1952 (PLATO, PLARKA, PLAMIEC) (Parusel 2004).

W pierwszym wydaniu Księgi Rodowodowej Żubrów (KRŻ) z roku 1932 wprowadzono podział żubrów na linie hodowlane i zasady zapisu zwierząt należących do danej linii (Groebe 1932). Wśród 4 linii hodowlanych wyróżniono także linię pszczyńską (Pless-Linie), do której zaliczano żubry pochodzące z Pszczyny lub te, których rodzice też pochodzili z tego ośrodka. Zwierzęta tej linii nie posiadały żadnej domieszki krwi żubrów z ogrodów zoologicznych, Białowieży (z wyjątkiem przodków z roku 1865 i 1893) lub z Kaukazu. Żubry linii pszczyńskiej zapisywane były kapitalikiem i kolorem niebieskim. Wszystkie zwierzęta tej linii otrzymywały imiona zaczynające się na sylabę PL (od Pless). Te pierwotne zasady w latach następnych były zmieniane, między innymi ograniczono linie hodowlane do dwóch: nizinnej (białowiejskiej) i białowiesko-kaukaskiej, odstąpiono od zaznaczania linii kolorem. Linia pszczyńska, z uwagi na wieloletnią tradycję tej hodowli, jest nadal utrzymywana (Olech 1997).

W pierwszym tomie KRŻ zamieszczonych zostało 31 żubrów linii pszczyńskiej, urodzonych

Stado żubrów w lasach pszczyńskich. Źródło: Wróblewski K. 1927. Żubr Puszczy Białowieskiej. Poznań. Fot. M. Steckel

w latach 1881-1930. Pierwszym żubrem zapisanym w księdze był pszczyński PLANET, urodzony około 1881 roku i zmarły około roku 1900. Jego rodzice nie byli znani. W roku 1888 został on wywieziony do ZOO w Berlinie, a 30 grudnia 1899 roku do słynnej hodowli Hagenbecka w Hamburgu. Wśród tych żubrów są również F 42 PLANTA (Fricka)² i M 45 PLEBEJER (Wodan) – założyciele linii pszczyńskiej (Groebe 1932; Olech 1989; Parusel 1996, 2004) oraz F 16 PLAVIA (Musche), F 35 PLEWNA (Frigga) i F 46 PLACIDA (Silesia) – które razem z PLANTĄ i PLEBEJEREM należą do założycieli stada światowego żubrów (Slatis 1960).

Bilans hodowli żubrów linii pszczyńskiej

Udział żubrów linii pszczyńskiej³ w stadzie światowym jest bardzo mały. Z rejestru żubrów czystej krwi odnotowanych w Księdze Rodowodowej Żubrów za lata 1931-2013 wynika, że urodziły się zaledwie 324 (171.153) żubry linii pszczyńskiej, co stanowi zaledwie 2,9% osobników ogółem (10989). W Pszczynie urodziło się w tym czasie 258 (140.118) żubrów, a w pozostałych ośrodkach 66 (31.35). Najwięcej żubrów linii pszczyńskiej poza Pszczyną hodowanych było w Białowieży (24, 10.14) i w Prioksko-Terrasnym Zapovedniku w obecnej Rosji (14, 6.8), jednakże ostatnie żubry pszczyńskie padły w tych ośrodkach w latach 1982 i 1999.

Żubry linii pszczyńskiej zarejestrowane w Księdze Rodowodowej Żubrów (1932-2013)

Hodowla	Liczba urodzonych żubrów			Lata hodowli ⁴
	ogółem	samce	samice	
Pszczyna	258	140	118	1881-2013
Zoo Leipzig (Niemcy)	3	3		1907-1926
Zoo Berlin (Niemcy)	1	1		1911-1925
Zoo Frankfurt/M. (Niemcy)	5	2	3	1911-1925
OHŻ Białowieża	24	10	14	1948-1982
Białowieża III (obecnie Nacional'nyj Park Belovezhskaja Pushha, Białoruś)	3	1	2	1949-1970
Sierpuchow (obecnie Prioksko-Terrasnyj Zapovednik, Rosja)	5	3	2	1950-1969
Zoo Antwerpen (Holandia)	2		2	1952-1969
Pforzheim Zoo (Niemcy)	1		1	1971-1972
Prioksko-Terrasnyj Zapovednik (Rosja)	14	6	8	1978-1999
Zoo Katowice	1		1	1999-2001
Pszczyna Park	6	4	2	2008-2013
Sycowice	1	1		2012-2013
Razem	324	171	153	

* – za lata hodowli przyjęto okres od roku urodzenia pierwszego do roku śmierci ostatniego żubra w danej hodowli lub do roku dla rozpatrywanego okresu czasu

W roku 2013 w stadzie światowym żyło tylko 26 (12.14) żubrów tej linii, co stanowiło 10,0% osobników w polskich hodowlach zamkniętych i 1,6% w tych hodowlach na całym świecie. W Pszczynie przebywało wówczas 15 (6.9) żubrów, w Pszczynie Parku 5 (3.2), w Sycowicach 5 (2.3), a w San Cebrián de Mudá (Hiszpania) jeden byk. Liczba ta jest zdecydowanie za mała dla utrzymania bezpiecznej demograficznie i zróżnicowanej genetycznie populacji (Pucek 1996). Uwzględniając prawo efektywnej liczebności populacji Shaffera (1981), konieczne jest więc zwiększenie liczby żubrów linii pszczyńskiej do co najmniej 50 osobników⁴.

Przyszłość żubrów linii pszczyńskiej?

Aktualna strategia ochrony żubra, opracowana przez Międzynarodową Grupę Specjalistów Żubra i Bisona Komisji Gatunków Zagrożonych IUCN, zakłada: rozgraniczenie linii hodowlanych na nizinną i białowiesko-kaukaską, wyrównanie udziału genotypów założycieli w obu liniach, utrzymanie możliwie największej różnorodności genetycznej gatunku i poszczególnych stad oraz zwiększenie w stadzie światowym udziału żubrów linii białowieskiej (Pucek 1994; Pucek i in. 1996, 2002, 2004). Wdrażanie tej strategii oraz krajowego programu hodowlanego (Olech 1997) przyczyniają się do likwidacji linii żubrów pszczyńskich. W latach 1994-2014 uwidoczniły się niekorzystne dla tej historycznej linii wyniki hodowli – wśród urodzonych w Pszczynie cieląt dominowały osobniki linii białowieskiej (68,6%), udział ilościowy żubrów tej linii ogółem wzrósł o 15,97%, a żubrów linii pszczyńskiej spadł o 8,86%.

Postulowane kultywowanie tradycji hodowli żubrów linii pszczyńskiej (Olech 1997) wymaga opracowania i wdrożenia specjalnego programu hodowlanego, zapewniającego maksymalne zróżnicowanie genetyczne i zachowanie udziału wszystkich przodków – założycieli linii pszczyńskiej (Parusel 2007). W programie tym

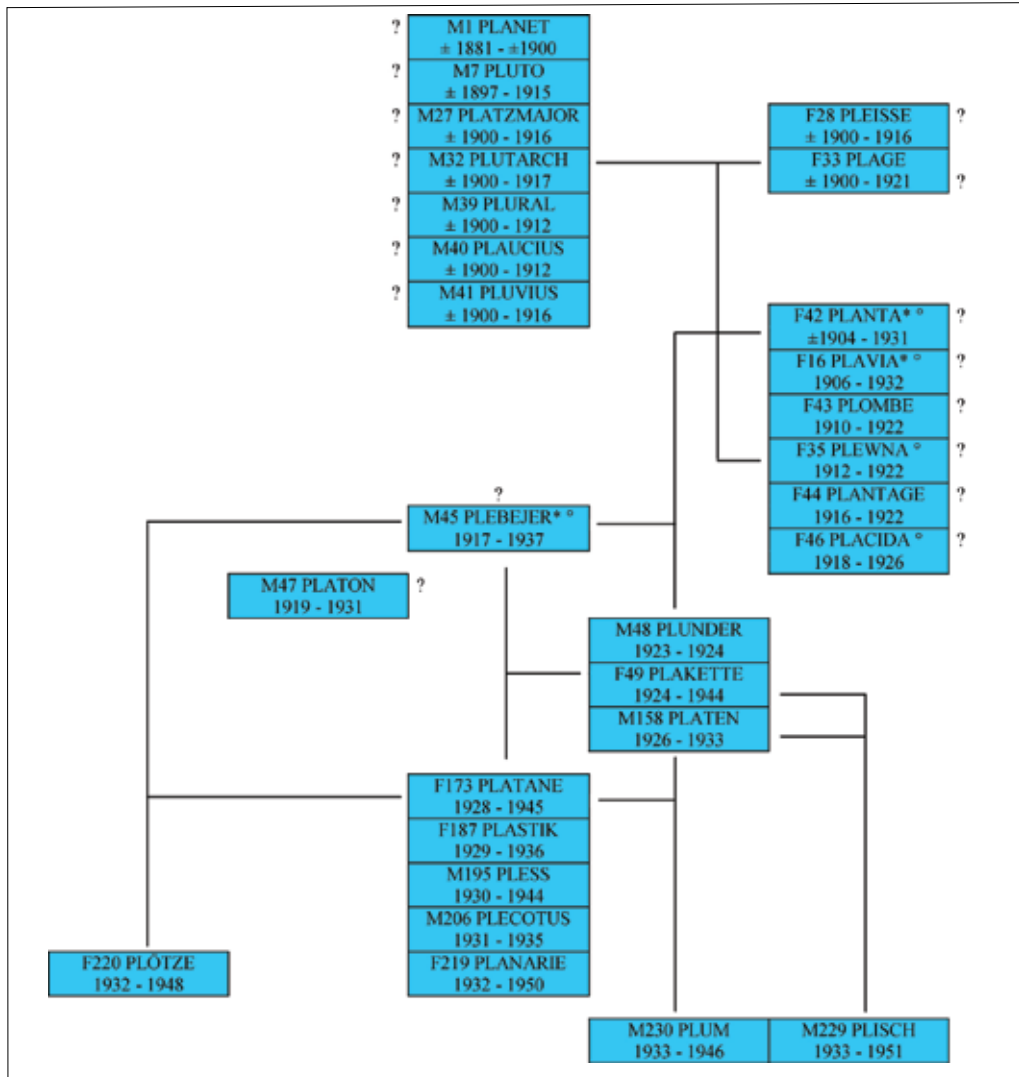
powinny uczestniczyć wszystkie ośrodki hodowlane i ogrody zoologiczne na Śląsku oraz wybrane ośrodki w kraju i za granicą. ♦

1 Żabiński (1950) podaje informację o jednej parze żubrów, która podobno miała przybyć z Białowieży jeszcze w latach 90. XIX w? Żubrów tych jednak nie odnotowano w Księdze Rodowodowej Żubrów.

2 Kapitalikami oznaczono imiona osobników czystej krwi genetycznej linii białowieskiej podgatunku nizinnej żubra europejskiego. Przed imieniem podano płeć (F – samica, M – samiec) i numer rodowodowy. W nawiasie podano także drugie imiona tych żubrów.

3 Definicję linii pszczyńskiej przyjęto za Groebenem (1932), a nie w ujęciu współczesnym, ograniczającym tę linię wyłącznie do potomstwa PLANTY i PLEBEJERA.

4 Nunney i Campbell (1993) proponują wielkość $N_e = 50$ nazwać krytyczną.

Rodowód pierwszych żubrów pszczyńskich i założycieli linii pszczyńskiej. (Dla każdego żubra podano jego pleć i numer rodowodowy oraz rok urodzenia i śmierci) * – założyciele światowego stada żubrów nizinnych i białowiesko-kaukaskich ?, ? – rodzice nieznani

Plebejer (Wodan). Lindgens A. 1937. Wild, Bild und Kugel. Berlin

Placet. Reprodukacja z Księgi Rodowodowej Żubrów (Piłarski 1983). Fot. A. Stachurski, Borki, 1972

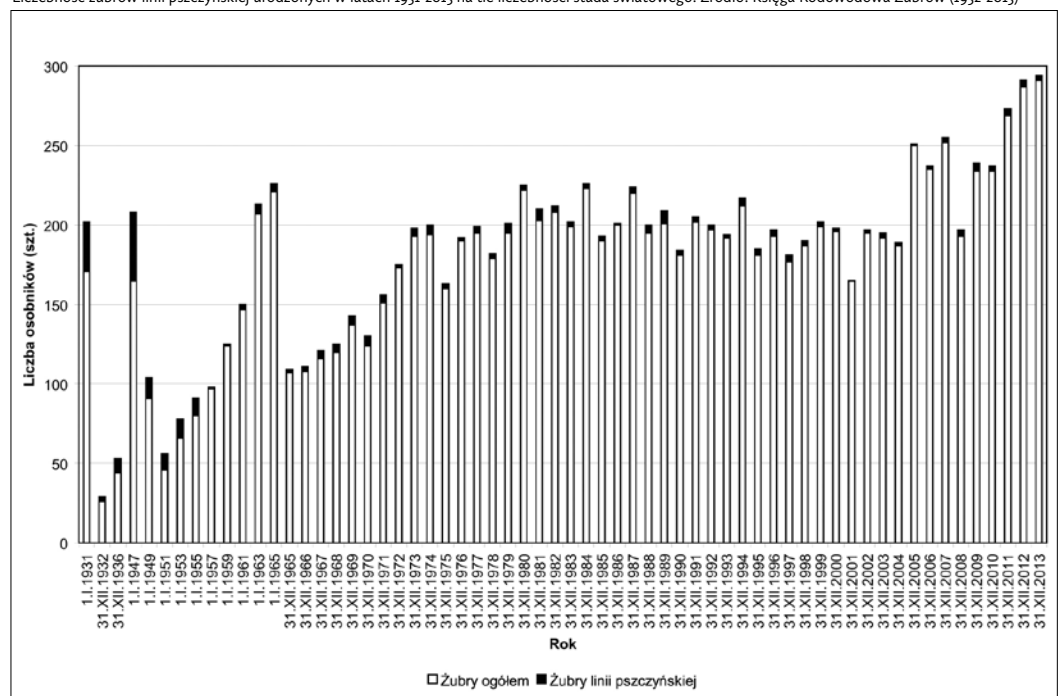
Plarzan. Reprodukacja z Księgi Rodowodowej Żubrów (Zabiński 1963). Fot. E. Mohr, Schönbunn, VII 1962

Wykorzystane piśmiennictwo:

Groeben v. d. G. 1932. Das Zuchtbuch. Berichte der Internationalen Gesellschaft zur Erhaltung des Wisents, 5, 1; Nunney L., Campbell K. A. 1993. Assessing minimum viable population size: demography meets population genetics. Trends in Ecology and Evolution, 8; Parusel J. B. 1996. Pszczyńskie żubry. Śląska Biblioteczka Przyrodnicza, 1; Parusel J. B. 2004. Żubry pszczyńskie. Agencja Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej Sp. z o.o., Pszczyna; Parusel J. B. 2007. W obronie żubrów linii pszczyńskiej. W: Ochrona przyrody w Polsce 2: Restytucja i Reintrodukcja. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków, 23 listopada 2007 r. [poster]; Pucek Z. i in. (Ed.) 2004. European bison. Status survey and conservation action plan. IUCN/SSC Bison Specialist Group. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK; Zabiński J. 1950. Prace nad restytucją żubra. Ochr. Przyr., 19. Shaffer M. L. 1981. Minimum population size for species conservation. BioScience, 31, 2.

Liczebność żubrów linii pszczyńskiej urodzonych w latach 1931-2013 na tle liczebności stada światowego. Źródło: Księga Rodowodowa Żubrów (1932-2013)

Stado żubrów w rezerwacie przyrody „Żubrowisko”

Fot. M. Hławiczka, 2004

Przyszłość żubrów linii pszczyńskiej

WANDA OLECH (SZKOŁA GŁÓWNA GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO, WARSZAWA)

Żubry linii pszczyńskiej współcześnie żyjące to wywodzą się od pary założycieli PLANTY i PLEBEJERA. Najprawdopodobniej ta para już była spokrewniona, ponieważ żubry hodowlane w Pszczynie pochodzą od kilku przewiezionych z Puszczy Białowiejskiej i na pewno już w drugim lub trzecim pokoleniu kojarzono zwierzęta spokrewnione. Niestety, nie jest możliwe precyzyjne określenie podobieństwa genetycznego PLANTY i PLEBEJERA, więc zakładamy że wynosi ono zero i od tego poziomu naliczamy spokrewnienie i homozygotyczność (czyli inbred) będącą konsekwencją spokrewniania. Poziom inbredu (homozygotyczności) jest bardzo wysoki, gdyż obecnie przekracza 60% (wykres) i będzie stale wzrastał z powodu braku dopływu do linii nowych niespokrewnionych osobników. Tak wysoki poziom zimbredowania jest niespotykany nawet u zwierząt hodowlanych i z tego względu linia pszczyńska jest bardzo interesującym przykładem świadczącym

o przypadkowości zjawisk biologicznych. Powszechnie wiadomo, że inbred jest zjawiskiem niekorzystnym, negatywnie wpływającym na zdolności przystosowawcze, przeżywalność czy poziom reprodukcji. Jest wiele przykładów populacji zwierząt, które wymarły z powodu narastania homozygotyczności. Żubry linii pszczyńskiej stanowią tzw. „wyjątek potwierdzający regułę”, ponieważ nie stwierdzamy u nich negatywnych efektów wysokiego poziomu inbredu. Dokładna analiza wpływu inbredu na cechy związane z rozrodem jest prezentowana w pracy Olech (2015). Linia pszczyńska to żubry nizinne, u których stwierdzono bardzo niewielki w porównaniu do żubrów białowiejsko-kaukaskich negatywny wpływ zimbredowania na przeżywalność młodych zwierząt (Olech 2003), co jest najprawdopodobniej efektem przejścia przez „wąskie gardło” alleli raczej korzystnych niż mających negatywny wpływ. Można powiedzieć, że był to szczęśliwy zbieg przypadków. Z tego względu możliwa jest kontynuacja

utrzymywania linii pszczyńskiej, co jest obecnie realizowane przez trzy hodowle w Polsce.

W księdze Rodowodowej zarejestrowano do 2014 roku łącznie 301 potomków PLANTY i PLEBEJERA, czyli żubrów linii pszczyńskiej (w znaczeniu współczesnym), z których 245 urodziło się w rezerwacie w Pszczynie-Jankowicach. Warto prześledzić, gdzie urodziły się pozostałe osobniki. W tabeli 1 podano podział tych zwierząt zależnie od miejsca urodzenia.

Interesujące jest, że tylko w Pszczynie i Sycowicach urodzonym żubrom linii pszczyńskiej konsekwentnie wybierano imiona rozpoczynające się od liter „PL”, a w innych ośrodkach nazewnictwo była raczej zgodne z zasadami książki, czyli o imieniu decydowało miejsce urodzenia. Pewnym wyjątkiem jest Ośrodek Hodowli Żubrów w Białowieży, w którym najpierw nazwano żubry linii pszczyńskiej rozpoczynając od liter „KA”: i były to KARP, KARPACZ, KABA, KAMIONKA i KANIA. Od 1959 roku wrócono do właściwego nazewnictwa przedstawicieli tej linii. Po klęsce pruszczyckiego stada w Pszczynie zostało zasilone właśnie zwierzętami z Białowieży już o imionach zaczynających się od liter „PL”. W ZOO w Katowicach samica dostała imię POLYANNA II. Do współczesnych lat żubry linii pszczyńskiej przetrwały tylko w Pszczynie, gdzie uznano że należy kontynuować hodowlę tej linii. Obecnie mamy w kraju trzy stada, których zadaniem jest prowadzenie hodowli tej linii: są to Pszczyna (rezerwat „Żubrowisko”), Pszczyna Park oraz Sycowice. Łącznie w tych trzech stadach w roku 2014 przebywały 23 (9.14) żubry tej linii.

W tabeli 2 przedstawiono wartości inbredu (homozygotyczności) potencjalnych osobników po sko-

Tabela 1. Żubry linii pszczyńskiej zarejestrowane w Księdze Rodowodowej Żubrów (1932-2014)

Hodowla	Liczba urodzonych żubrów			Lata hodowli*
	ogółem	samce	samice	
Pszczyna	245	132	113	1923-2014
OHŻ Białowieża	24	10	14	1948-1982
Białowieża III (obecnie Nacional'nyj Park Belovezhskaja Pushha, Białoruś)	3	1	2	1949-1970
Sierpuchow (obecnie Prioksko-Terrasnyj Zapovednik, Rosja)	5	3	2	1950-1969
Zoo Antwerpen (Holandia)	2		2	1952-1969
Pforzheim Zoo (Niemcy)	1		1	1971-1972
Prioksko-Terrasnyj Zapovednik (Rosja)	14	6	8	1978-1999
Zoo Katowice	1		1	1999-2001
Pszczyna Park	7	4	3	2008-2014
Sycowice	1	1		2012-2014
Razem	303	157	146	

* – za lata hodowli przyjęto okres od roku urodzenia pierwszego do roku śmierci ostatniego żubra w danej hodowli lub do roku dla rozpatrywanego okresu czasu

Tabela 2. Żubry linii pszczyńskiej w trzech hodowlach z podaniem wartości potencjalnego inbrodu z kojarzenia samców i samic

Hodowla		Pszczyna				Pszczyna Park			Sycowice	
Samice	Samce	9762 PLEO	11053 PLUDAR	11961 PLACIDO	12185 PLUNTO	8940 PLAWIANT	12022 PLESSNER	12292 PLISAR	11473 PLARIP	12166 PLEURO
8719	PLUGONKA	0,6257	0,7083	0,6221	0,7119	0,6186	0,6165	0,6043	0,6043	0,6175
9143	PLASTYKA	0,6034	0,6549	0,7035	0,6110	0,6913	0,6767	0,6434	0,6434	0,6608
11489	PLAMKA IV	0,7167	0,6347	0,7101	0,6694	0,6473	0,6493	0,6256	0,6256	0,6919
11493	PLITARA	0,7034	0,6122	0,6561	0,6595	0,6088	0,6247	0,6317	0,6317	0,6615
11964	PLANCK	0,6787	0,6096	0,6438	0,6445	0,6088	0,6376	0,6319	0,6319	0,6577
11971	PLESZKA II	0,7034	0,6122	0,6561	0,6595	0,6088	0,6247	0,6317	0,6317	0,6615
12205	PLATANKA II	0,7167	0,6347	0,7101	0,6694	0,6473	0,6493	0,6256	0,6256	0,6919
12613	PLANNA	0,7167	0,6347	0,7101	0,6694	0,6473	0,6493	0,6256	0,6256	0,6919
12857	PLAGATKA	0,6590	0,7107	0,6454	0,6605	0,6599	0,6567	0,6418	0,6418	0,6433
11221	PLACKA	0,6406	0,6664	0,6513	0,6275	0,7183	0,7674	0,6608	0,6608	0,6550
12907	PLISTA II	0,6220	0,6887	0,6493	0,6193	0,7609	0,7641	0,6802	0,6802	0,6439
9994	PLADORA	0,6159	0,6357	0,6671	0,6126	0,6621	0,6658	0,6330	0,6330	0,7162
10177	PLATYNKA	0,6778	0,6217	0,6554	0,6441	0,6329	0,6812	0,6221	0,6221	0,6773
11768	PLĄTKA	0,7034	0,6122	0,6561	0,6595	0,6088	0,6247	0,6317	0,6317	0,6615

Fot. M. Hławiczka

Krowa Plastyka w wieku 6 lat, rezerwat przyrody „Żubrowisko”, 17.06.2015 r.

Fot. M. Hławiczka

Byk Placido w wieku 4 lat, rezerwat przyrody „Żubrowisko”, 09.07.2015 r.

jarzeniu każdej samicy z każdym samcem. Kolorem czerwonym zaznaczono kojarzenia niewskazane (o wysokiej wartości współczynnika inbrodu), a szarym tłem wyróżniono mniejsze wartości. Na podstawie analizy podobieństwa genetycznego i aktualnej możliwości hodowli linii pszczyńskiej przygotowano bieżące zalecenia:

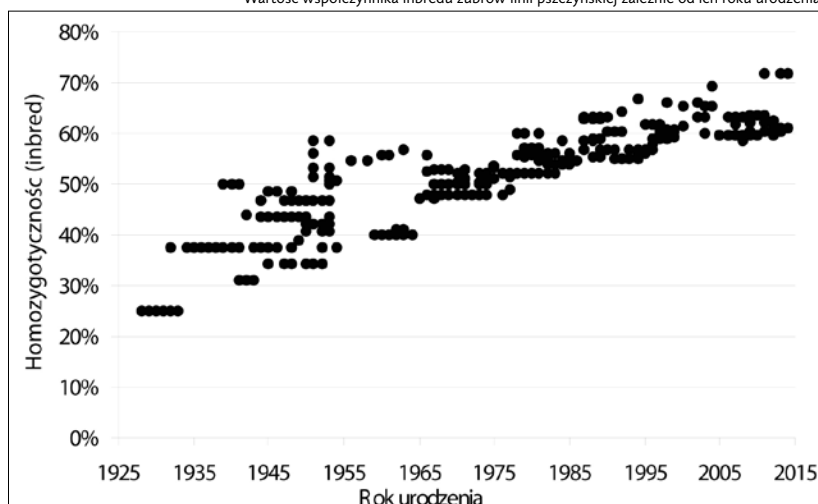
- ponieważ w zagrodzie w Sycowicach nie ma od trzech lat potomstwa, co jest najprawdopodobniej spowodowanej niepłodnością samca, powinno się zabrać samca PLARIP i sprowadzić samca w Pszczynie (PLUNTO lub PLUDAR),
- użycie do hodowli w Pszczynie samca PLISAR (po PLUŚCIE) jako najmniej spokrewnionego z samicami linii pszczyńskiej,
- przeniesienie samicy z Pszczyny do Pszczyny Parku, jedną z siostr (PLATANKA lub PLANNA).

Generalnym zaleceniem dalszego prowadzenia linii pszczyńskiej jest pełne wykorzystanie możliwości trzech ośrodków, dzięki czemu możliwe było uzyskiwanie corocznie około 8-10 cieląt tej linii. Pozwoliłoby to na zwiększenie liczebności linii, jak i dawałoby

możliwość wyboru samców do rozrodu. Bardzo ważne jest aby zdawać sobie sprawę, że hodowla tej linii to swoisty eksperyment i może być kontynuowana pod warunkiem, że zwierzęta będą zdrowe i nie będzie

żadnych oznak degeneracji z powodu wysokiej homozygotyczności. Taki plan jest wprowadzany w życie w trzech ośrodkach, a może powstaną kolejne w rejonie Pszczyny. ♦

Wartość współczynnika inbrodu żubrów linii pszczyńskiej zależnie od ich roku urodzenia

Hodowla żubrów w lasach pszczyńskich w ostatnich 20 latach

ELŻBIETA WÓJTOWICZ (NADLEŚNICTWO KOBIOR, PIASEK)

Hodowla pszczyńska to najstarsza na świecie hodowla żubrów, posiadająca bogatą tradycję, która odegrała niekwestionowaną rolę w restytucji gatunku.

Utworzenie w roku 1996 rezerwatu przyrody „Żubrowisko”, a następnie przekazanie przez ówczesnego zarządcę, Ojcowski Park Narodowy żubrów pod opiekę leśników, co miało miejsce w 1997 roku, rozpoczyna najbardziej współczesny okres w hodowli tych wspaniałych zwierząt w lasach pszczyńskich. Jako cel ochrony w rezerwacie uznano zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i turystycznych populacji żubra. Niewątpliwie żubr to najcenniejszy element przyrodniczy w rezerwacie, jednak bytuje on na powierzchni 750 hektarów lasów, gdzie niezbędne jest prowadzenie racjonalnej gospodarki gwarantującej zachowanie trwałości i ciągłości lasu.

Przez ostatnie 20 lat ówczesne Nadleśnictwo Pszczyna, a obecnie Kobiór, podejmowało szereg działań związanych zarówno z utrzymaniem żubrów, jak również z zachowaniem różnorodności środowiska, w którym żyją. Została zmodernizowana infrastruktura na terenie rezerwatu, między innymi odbudowano ogrodzenie zewnętrzne, odtworzono system zagród centralnych, wyremontowano magazyny pasz, paśniki oraz stanowiska karmowe. Wybudowano zagrodę kwarentannową, pełniącą zarówno funkcję dodatkowej zagrody wykorzystywanej w przypadku konieczności izolacji od stada poszczególnych osobników, ale przede wszystkim służącej do okresowego przetrzymywania żubrów nowo przybyłych do stada. Szczególnej uwagi wymagają znajdujące się w rezerwacie łąki i pastwiska.

Młody żubr w rezerwacie przyrody „Żubrowisko”

Żubry linii pszczyńskiej w zagrodzie hodowlanej Ośrodka Hodowli Żubrów i Edukacji Leśnej w Jankowicach

Zdjęcia Autorki

Stanowią malowniczy element krajobrazu, ale przede wszystkim służą, jako pastwiska zarówno dla żubrów, jak również bytującej w rezerwacie zwierzyny płowej. Stanowią podstawowe źródło pozyskiwania siana, niezbędnego składnika pożywienia żubrów szczególnie w okresie zimowym. Warunkiem utrzymania dobrego stanu runi jest stosowanie systematycznych zabiegów agrotechnicznych, w tym nawożenia, podsiewów szlachetnych gatunków traw oraz koszenia.

Na terenie bytowania żubrów występują 200-letnie drzewostany sosnowe, liczne aleje dębowe oraz fragmenty borów bagiennych z charakterystyczną rzadką roślinnością. Zabiegi hodowlane ukierunkowane są na przywrócenie pierwotnego charakteru drzewostanom, ale również na polepszenie i urozmaicenie pożywienia dla żubrów. W celu poprawy bazy żerowej realizowany jest program zakładania poletek zgryzowo-ogryzowych. Sadzone są gatunki dla żubrów atrakcyjne i wskazane w diecie, m.in. wierzba zgryzowa, jabłonie i grusze. Oprócz działań w środowisku, w którym bytują zwierzęta, realizowane są liczne działania związane bezpośrednio z żubrem. Na terenie rezerwatu prowadzony jest stały monitoring kondycji zdrowotnej żubrów oraz działania profilaktyczne mające na celu ograniczyć zagrożenie epizootyczne w stadzie. Zwierzęta znajdują się pod stałą opieką weterynaryjną. Obecnie realizowany jest program wdrożenia elektronicznego systemu identyfikacji żubrów. Żubrom założono kolczyki, co pomoże wykluczyć popełnienie błędów w rozpoznawaniu poszczególnych osobników.

Na przestrzeni ostatnich 20 lat stado pszczyńskie utrzymywane jest na poziomie około 40 osobników rocznie. Zasadnicza część stada bytuje w stanie półwolnym w centralnej części rezerwatu. Realizując jeden z celów zachowania populacji żubra, którym jest cel edukacyjny, w roku 2006 utworzono w Jankowicach Ośrodek Edukacyjny „Pszczynskie Żubry”, który obecnie funkcjonuje jako Ośrodek Hodowli Żubrów i Edukacji Leśnej. Ośrodek koordynuje hodowlę żubrów oraz prowadzi działalność edukacyjną. Zajmuje on powierzchnię 16 ha, na której znajdują się:

- zagroda hodowlana dla żubrów linii pszczyńskiej o powierzchni 10 ha, obejmująca łąkę i stary drzewostan bukowo-sosnowy; zagroda ta pełni równocześnie funkcję zagrody pokazowej, gdyż tylko w tym miejscu można zobaczyć żubry,

- ścieżka dydaktyczna otaczająca zagrodę, umożliwiającą obserwowanie żubrów w ich naturalnym środowisku; liczne tablice na trasie ścieżki omawiają

s. 15

Lokalizacja rezerwatu przyrody „Żubrowisko”

Z wizytą u króla puszczy

Pokazowa Zagroda Żubrów w Pszczynie

JACEK GAŁUSZKA (AGENCJA ROZWOJU I PROMOCJI ZIEMI PSZCZYŃSKIEJ, PSZCZYNA)

Blisko 160-hektarowy park krajobrazowy w Pszczynie założono w XVI wieku. Jego dzisiejsza kompozycja pochodzi z drugiej połowy XIX wieku. Do parku zamkowego z Muzeum Zamkowym i stajniami książęcymi przylega od zachodu park „Zwierzyniec” z Pokazową Zagrodą Żubrów. Zaledwie kilkaset metrów od pszczyńskiej starówki i zamku można spotkać się z królem puszczy. W dzikiej scenerii parku „Zwierzyniec” żubry, danielę, jelenie, muflony i sarny znalazły swoje ostoje pośród starych dębów, buków i grabów. Z pomostu widokowego można podglądać ich zachowania i zwyczaje. Zarządzaną przez Agencję Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej Pokazową Zagrodę Żubrów otwarto w czerwcu 2008 roku i od tego czasu cieszy się ona nieprzerwanym powodzeniem. Każdego roku odwiedza ją blisko 90 tys. osób. Na bez mała 10 hektarach powstały dwie zagrody wraz z infrastrukturą, m.in. paśnikami, zagrodą kwarantannową oraz magazynami karmy.

Stado żyjące w zagrodzie to wyłącznie żubry należące do linii pszczyńskiej (z wyjątkiem PORCJA II z linii białowieskiej). Pierwsze 3 żubry (PLISTA, PLAWIANT i PORCJA II) zostały przywiezione z Jankowic w maju i listopadzie 2008 roku, a PLACKA w lutym 2010 roku. W latach 2008-2014 urodziło się w Zagrodzie 7 (4,3) żubrów. Wśród żubrów jest m.in. dwiętnastoletni Plawiant, obecnie najstarszy w Europie żubr przeby-

Stado żubrów w Pokazowej Zagrodzie Żubrów w Pszczynie

Zdjęcia Autora

wający w hodowli zamkniętej. Z kolei pośród „wychowanków” jest PLARIP, potomek PLAWIANTA i PLISTY, który w roku 2012 wyjechał do zagrody hodowlanej w Sycowicach, aby założyć nowe stado.

W budynku edukacyjnym na wystawach czasowych i stałych, m.in. „Leśna kraina”, „Gdzie zalega gruby zwierz” czy „Chatka gajowego” można zapoznać się np. z fauną i florą Europy, a także tematyką dotyczącą gospodarki leśnej. Niezapomnianych wrażeń dostarcza także przygotowany w technice trójwymiarowej film o historii żubrów na ziemi pszczyńskiej.

W zagrodzie powstał Ośrodek Edukacji Ekologicznej, który organizuje m.in. lekcje przyrodnicze, warsztaty, konkursy, wystawy i współpracuje z podobnymi ośrodkami w kraju i zagranicą. W latach 2012-2013 Agencja Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej, jako lider projektu, wspólnie ze Stowarzyszeniem Miłośników Żubrów w Warszawie, opracowała program warsztatów edukacyjnych dla blisko 20 000 dzieci z całej Polski – „Tropem żubra”. Zajęcia odbywały się w trzech ośrodkach: Pokazowej Zagrodzie Żubrów w Pszczynie, Ogrodzie Zoologicznym w Warszawie oraz Białowieskim Parku Narodowym.

Jednocześnie zagroda prowadzi szereg działań promocyjnych na wielu płaszczyznach. Jest obecna na krajowych i zagranicznych targach turystycznych (m.in. Poznań, Warszawa, Kraków, Katowice, Wiedeń, Berlin). Na jej terenie powstało kilka telewizyjnych programów edukacyjnych. Wydała foldery promocyjno-informacyjne w kilku wersjach językowych. Wybito również dukat lokalny „4 żubry”. Wzięła także udział

w projekcie Śląski System Informacji Turystycznej. Opracowano trasę dla audiobooków, z którymi turyści mogą zwiedzać zagrodę. Żubry można również podglądać przez internet. Dzięki instalacji kamer jest możliwa całodobowa obserwacja ich zachowań i zwyczajów online.

Zagroda jest laureatem wielu konkursów. Otrzymała prestiżową nagrodę marszałka województwa śląskiego w X edycji konkursu na Najlepszą Przestrzeń Publiczną Województwa Śląskiego. Komisja konkursowa doceniła przede wszystkim wykreowanie miejsca o niepowtarzalnym klimacie, który daje zwiedzającym radość obcowania z przyrodą. Została uznana za najlepszy na Śląsku projekt przyczyniający się do zrównoważonego rozwoju kraju i regionu w ramach ogólnopolskiego konkursu organizowanego przez Związek Stowarzyszeń Polska Zielona Sieć wraz z Klubem Gaja na NAJLEPSZE PROJEKTY wykorzystujące Fundusze Europejskie. Zwyciężyła ex aequo w śląskim etapie konkursu na Najlepszy Produkt Turystyczny. Została również laureatem konkursu na Najlepszy Ośrodek Edukacji Ekologicznej w województwie śląskim w ramach cenionego konkursu EKO-EDU zorganizowanego przez WFOŚiGW w Katowicach. Również Biuro Informacji Turystycznej w zagrodzie zajmuje wysokie miejsca w testach oceniających jakość usług świadczonych przez punkty informacji turystycznej w województwie śląskim. Podczas ostatniego badania, które „prześwietliło” działalność 69 placówek IT, zajęło wysokie trzecie miejsce w województwie. ♦

Zajęcia edukacyjne w Pokazowej Zagrodzie Żubrów w Pszczynie

Wystawa muzealna w Pokazowej Zagrodzie Żubrów w Pszczynie

Żubry Jana Henryka XI Hochberga

■ JERZY B. PARUSEL (CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA, KATOWICE)

Wśród osób zasłużonych dla dzieła uratowania żubra przed zagładą ważne miejsce zajmuje książę pszczyński Jan Henryk XI Hochberg. Wywiezienie przez niego w roku 1865 roku z Puszczy Białowieskiej czterech żubrów miało kapitalne znaczenie dla zachowania żubra wśród żywych gatunków zwierząt. Przybliżmy więc osobę i dzieło tego przedstawiciela śląskiej arystokracji w zakresie ochrony żubra, gdyż historycy i biografowie oraz przyrodnicy nie piszą o tym prawie wcale.

Jan Henryk XI Hochberg – wolny pan stanowy, przemysłowiec, generał kawalerii Armii Pruskiej, znany jako „stary książę” – był synem księcia pszczyńskiego Jana Henryka X Hochberga i ldy von Stechow. Urodził się 10 września 1833 roku w Berlinie, a zmarł 14 sierpnia 1907 roku w zamku Albrechtsberg w Dreźnie. Ukończył Landesschule Pforta, po czym wstępuje do Armii Pruskiej. W związku ze śmiercią ojca w roku 1855 kończy karierę wojskową i podejmuje się zarządzania dobrami rodzinnymi w Książu i w Pszczynie. Modernizuje i rozwija leśnictwo, rolnictwo, górnictwo, hutnictwo, browarnictwo, przemysł celulozowy i budowlany oraz transport kolejowy. Wprowadza pomoc socjalną dla zatrudnionych robotników, w Pszczynie otwiera szpital i zakłada najbardziej elitarną ewangelicką szkołę na Górnym Śląsku – gimnazjum klasyczne, zwane Hochberganium. Zainicjował też badania i publikacje historyczne na temat ziemi pszczyńskiej i jej władców. Był rycerzem Zakonu Joannitów, a także aktywnym politykiem – posłem do Reichstagu, członkiem Rady Państwa Pruskiego i bliskim współpracownikiem cesarza Wilhelma II, który w roku 1905 obdarzył go tytułem arcyksięcia pszczyńskiego. Umiejętne zarządzanie majątkiem sprawiło, że należał do najbogatszych obywateli Niemiec. Żenił się dwukrotnie – z córką hrabiego Edwarda von Kleist, Marią, a następnie z hrabiną Matyldą zu Dohna-Schlobitten, z którymi miał sześć dzieci.

Jan Henryk XI Hochberg był znakomitym myśliwym, znawcą zasad hodowli zwierzyny i rytuału łowieckiego oraz organizatorem polowań. Umiejętności te oraz wzorcową gospodarkę łowiecką zostały docenione przez cesarza Wilhelma I, który w roku 1873 mianował go Królewsko-Pruskim Wielkim Łowczym. Funkcję tę pełnił przez 20 lat. Zamiłowanie do łowiectwa należało do tradycji dworu pszczyńskiego, a Jan Henryk XI zawdzięcza je zapewne swemu ojcu, który w roku 1853 sprowadził do lasów pszczyńskich daniela.

Portret Jana Henryka XI Hochberga w stroju myśliwskim na tle jeziora Paprocany i zameczku myśliwskiego Promnice. Obraz został namalowany w roku 1865 przez znanego malarza berlińskiego, Oskara Begasa. Reprodukcja udostępniona przez Muzeum Zamkowe w Pszczynie

Czy chęć uatrakcyjnienia polowań w rewirach lasów pszczyńskich, czy też zainteresowania łowieckie skłoniły Jana Henryka XI do sprowadzenia żubrów białowieskich na Górny Śląsk? Jako motyw tego przedsięwzięcia podaje się najczęściej chęć wzbogacenia łowiska o gatunek rzadki i uatrakcyjnienia tym samym polowań, zwłaszcza dla ówczesnej arystokracji. Autorowi nie są znane osobiste motywy księcia, zapewne trudno także doszukiwać się motywów ochronnych w jego działaniach osadzonych w połowie XIX wieku, gdyż idee nowoczesnej ochrony przyrody rozwinęły się znacznie później. Nie oceniamy więc motywów, lecz dzieło Jana Henryka XI w świetle posiadanych danych i z perspektywy współczesnej teorii ochrony przyrody. Najważniejsze informacje dla tych rozważań zawarte są w odpisach korespondencji książęcej w sprawie transportu żubrów z Białowieży wiosną 1865 roku, sporządzone w roku 1934 w związku z postępowaniem przed Urzędem Skarbowym w Pszczynie w sprawie zajęcia w dniu 18 maja 1934 r. 9 żubrów na poczet spłaty podatku dochodowego za rok 1931

(Archiwum Państwowe w Pszczynie, AKP IV 1607, k. 123-125; zob. Parusel 2015, s. 3). Korespondencja ta zawiera dane o liczbie, wieku i płci żubrów, informacje na temat organizacji transportu żubrów z Białowieży do Katowic, a następnie do Murcek oraz o czynnościach poleconych przez księcia do wykonania służbie leśnej. Powyższe dane zoologiczne oraz organizacyjne pozwalają więc ocenić metodę wypuszczenia żubrów do Puszczy Pszczyńskiej oraz dbałość o dobrostan sprowadzonych zwierząt.

Przywiezione do Murcek w kwietniu 1865 roku żubry zostały w roku następnym wypuszczone do Puszczy Pszczyńskiej i hodowane w systemie półwolnym na obszarze 600 ha, z niekontrolowaną reprodukcją i okresowym dokarmianiem zimą. Nastąpiło to w 110 lat po zabiciu w roku 1755 ostatnich dziko żyjących żubrów na ziemi niemieckiej (Bär 1837, Zivier 1903). Działanie to należy więc uznać za pierwszą na świecie próbę restytucji (reintrodukcji) w czasach współczesnych tego gatunku w ekosystemie leśnym, która została dokonana 87 lat wcześniej niż w Puszczy Białowieskiej (1952) (Parusel 2004). Dokonana restytucja wyprzedziła o 58 lat plan wprowadzania żubra do wielkich kompleksów leśnych, zapisany w statucie Międzynarodowego Towarzystwa Ochrony Żubrów z roku 1923. Bilans hodowli żubrów w Górnych Lasach był korzystny, stado żubrów powiększyło się z 4 w roku 1865 do 14 (18) w roku 1891 (1893), a przyrost wyniósł 18 sztuk (38,3%). W roku 1907, w którym umiera książę Jan Henryk XI Hochberg, w Puszczy Pszczyńskiej żyło 30 (7.23) żubrów (Czudek 1930).

O sukcesie tej restytucji zadecydowała wiedza zoologiczna i doświadczenie łowieckie Jana Henryka XI Hochberga oraz jego troskliwa opieka nad sprowadzonymi żubrami. O dużej wiedzy na temat żubrów świadczy umiejętność rozpoznawania wieku tych zwierząt, znajomość ich biologii, a zwłaszcza cyklu rozrodczego, a także dobór stada do reintrodukcji, tak pod względem płciowym, wiekowym jak i ilościowym. Do Puszczy Pszczyńskiej zostały wypuszczone młode, lecz już dojrzałe lub prawie dojrzałe do rozrodu żubry: jeden czteroletni samiec oraz 3 samice – dwie czteroletnie i jedna trzyletnia. Dobór miejsca introdukcji, w którym dominowały grądy, buczyny i kwaśne dąbrowy i obecne były śródleśne łąki także świadczy o znajomości wymagań ekologicznych żubrów. Doświadczenie łowieckie w zakresie hodowli zwierzyny łownej wykorzystywał książę przy podejmowaniu decyzji o eli-

Bilans hodowli żubrów w Puszczy Pszczyńskiej w latach 1865-1945

Stan	Okres I 1865-1893	Okres II 1894-1921	Okres III 1922-1945	Ogółem 1865-1945
Stan początkowy		18 (6.12)	3 (2.1)	
Sprowadzono	10 (2.8)	3 (3.0)	1 (1.0)	14 (6.8)
Przychów	37 (19.18)	176 (79.97)	57 (31.26)	270 (129.141)
Oddane do ośrodków hodowlanych	1 (1.0)	3 (1.2)	10 (10.0)	14 (12.2)
Odrzucono	11 (9.2)	69 (38.31)	4 (2.2)	84 (49.35)
Zabodzone	2 (2.0)	19 (16.3)		21 (18.3)
Choroby i wypadki	15 (3.12)	32 (12.20)	12 (5.7)	59 (20.39)
Sklusowano		71 (19.52)	14 (5.9)	85 (24.61)
Stan końcowy	18 (6.12)	3 (2.1)	21 (12.9)	42 (21.1)

Źródło: Cenquier (1954)

Stado żubrów w lasach pszczyńskich. Źródło: Zivier (1903)

minacji żubrów. Odstrzelane były przede wszystkim osobniki nadliczbowe, nieprzydatne do dalszej hodowli (stare, chore, ranne, bezpłodne) lub osobniki stwarzające problemy w hodowli (konieczność kontroli struktury socjalnej stada). Troskliwość o dobrostan zwierząt wyrażała się osobistym udziałem księcia w odłowach żubrów w Puszczy Białowieskiej, transportem żubrów w 2 skrzyniach drewnianych, zaopatrzonych w dwukółki oraz poleceniami dla służby leśnej dotyczącymi zachowania bezwzględnej spokoju i zapewnienia łatwego dostępu do świeżego siana w ogrodzonej zagrodzie.

Ocena działań księcia w świetle genetyki populacji nie jest jednoznaczna. Prowadzona polityka hodowlana nie odbiegała od dość dowolnego kształtowania struktury genetycznej stad i nieprzestrzegania czy-

stości linii hodowlanych w ówczesnych ośrodkach w ramach tzw. „odświeżania krwi”. W okresie swego panowania Jan Henryk XI sprowadził w latach 1883 i 1900 z Berlina 2 samce (o jednym z nich, M 4 BERSERKER-erze, wiemy że był prawdopodobnie synem M 1 PLANETA) oraz 5 krów w roku 1893 z Białowięży¹. Importy te w przypadku żubrów odnotowanych w Księdze Rodowodowej Żubrów nie przyniosły efektów rozrodczych, a w przypadku pozostałych zwierząt efekty te nie są nieznane.

Podsumowując powyższe rozważania nad dziełem Jana Henryka XI Hochberga można stwierdzić, że sprowadzenie żubrów do Puszczy Pszczyńskiej było pomyślane przez księcia jako stworzenie samopodtrzymującej się populacji, regulowanej jednak metodami łowieckimi z możliwością eliminacji niepożądanych osobników poprzez odstrzał. Należy nadmienić, że książę nie odstrzelił nigdy własnego żubra w swoich dobrach. Fakt ten rzuca więc światło na wymiar etyczny dzieła restytucji i hodowli żubra w Puszczy Pszczyńskiej przez Jana Henryka XI Hochberga.

Zakończenie

Mimo że restytucja żubra w Puszczy Pszczyńskiej zakończyła się sukcesem, to należy wspomnieć o towarzyszących jej niepowodzeniach, zwłaszcza w pierwszym jej okresie. Związane były one z chorobami i zbyt dużą śmiertelnością zwierząt. Do najważniejszych przyczyn ubytków zaliczono zarobaczenie

żołądka i jelit przez pasożyty (motylicę, tasiecmę, nicienie) oraz wysiękowe zapalenie worka osierdziowego, a także wypadki i zabodzenia (Cenkier 1954).

Rozważając działania księcia Jana Henryka XI, warto podsumować bilans hodowli żubra w Puszczy Pszczyńskiej zarządzanej przez ród Hochbergów w latach 1865-1945 (pomijając, w celu uproszczenia, historyczne zaszczości własnościowe w okresie międzywojennym). W okresie tym urodziło się w sumie 270 (129.141) żubrów, padło z przyczyn naturalnych 80 (38.42), a odstrzelono 84 (49.35) żubrów. ♦

¹ Żabiński (1950) podaje informację o jednej parze żubrów, która podobno miała przybyć z Białowięży jeszcze w latach 90. XIX w? Żubrów tych jednak nie odnotowano w Księdze Rodowodowej Żubrów.

Wykorzystane piśmiennictwo:

Bär v. 1837. Ueber den Zubr oder Auerchsen des Kaukasus. Archiv für Naturgeschichte, 3, 1; Cenkier S. 1954. Żubry w lasach pszczyńskich. Chrońmy Przyrodę Ojczyzny, 10, 1; Czudek A. 1930. Rozwój i przyszlachcenie żubrów śląskich. Sylwan, 48, 5; Kaczmarek R. 2011. Jan Henryk XI Hochberg, książę pszczyński i górnośląski magnat przemysłowy, s. 241-255, 545-546. W: Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV-XX wiek). Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, Institut Historii Univerzity Śląského w Katowicach, Ostrava – Katowice; Parusel J. B. 2004. Żubry pszczyńskie. Agencja Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej Sp. z o.o., Pszczyna; Parusel J. B. 2015. Żubry w Murkach – początki restytucji gatunku. Przyroda Górnego Śląska, 81; Polak J. 1988. Z dziejów łowiectwa książąt pszczyńskich w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Materiały Muzeum Wnętrza Zabytkowych w Pszczynie, 5; Polak J. 2007. Poczet panów i książąt pszczyńskich. Cz. 2. Od Fryderyka Erdmanna Anhalt do Jana Henryka XV Hochberga. Towarzystwo Miłośników Ziemi Pszczyńskiej, Pszczyna; Polak J. Jan Henryk XI Hochberg. Wielki łowczy, maszynopis; Zivier E. 1903. Die Jagd im Fürstentum Pless von den ältesten Tagen bis auf unsere Zeit. Oberschlesien, 2 (6). Żabiński J. 1950. Prace nad restytucją żubra. Ochr. Przyr., 19.

dokończenie ze s. 12

Odpooczywający żubr w zagrodzie hodowlanej Ośrodka Hodowli Żubrów i Edukacji Leśnej w Jankowicach

zagadnienia związane z ochroną przyrody, ekologią lasu i gospodarką leśną,

- budynek dydaktyczny, wyposażony w salę konferencyjną oraz biblioteką, w którym prowadzone są zajęcia edukacyjne (prelekcje, warsztaty, wystawy), organizowane są plenery i konferencje,

- wiata widokowa, usytuowana na skraju zagrody, z widokiem na łąkę i stanowiska karmowe, pozwalająca na obserwację pasących się żubrów i prowadzenie zajęć plenerowych.

Stado podstawowe, bytujące w rezerwacie to w większości żubry należące do linii białowieskiej, a pojedyncze osobniki należą do linii pszczyńskiej. Jed-

nym z podstawowych celów, dla których utworzono zagrodę hodowlaną jest utrzymywanie linii pszczyńskiej jako linii historycznej, która odegrała istotną rolę w procesie restytucji żubra. Utrzymywanie tej linii traktujemy jako eksperyment, który ma szansę wykazać jak dalece chów wsobny wpływa na kondycję i zdrowotność żubrów. Zwierzęta należące do linii pszczyńskiej, która wywodzi się jedynie od pary założycieli PLANTY i PLEBEJERA, są wysoko zimbredowane. Do tej pory nie stwierdzono jednak, aby linia pszczyńska była w jakikolwiek sposób upośledzona z powodu wysokiego inbrodu. Nie występuje zjawisko niższej przeżywalności, czy problemy z rozrodem.

Jednym z najważniejszych osiągnięć w ostatnim dwudziestolecu pszczyńskiej hodowli jest import z ogrodu zoologicznego w Stendal (Niemcy) samca linii nizinnej w celu wprowadzenia do krajowej populacji nowej krwi. Był to pierwszy żubr wwieziony do Polski od 1949 roku. Pszczyńskie żubry stanowiły bazę dla nowo powstających hodowli na terenie Europy, m.in. w Hiszpanii oraz Czechach, jak również zasilają hodowlę w kraju. ♦

Wykorzystane piśmiennictwo:

Olech W. Określenie zasad gospodarowania populacją (stadem) żubrów w rezerwacie „Żubrowisko” w Pszczynie – Jankowicach, materiały niepublikowane; Pigan I. 2006. Żubry w zagrodzie. Przyroda Górnego Śląska, 46; Zasady prowadzenia gospodarki leśnej z uwzględnieniem udostępnienia turystycznego w rezerwacie „Żubrowisko” pod kątem dostosowania do potrzeb bytowych populacji żubra. 2006. Praca zbiorowa. P.P. Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej w Warszawie, Oddział w Krakowie, materiały niepublikowane

Żubry w zagrodzie karmowej w rezerwacie przyrody „Żubrowisko”

Żubr europejski – ocalony przed zagładą

JERZY B. PARUSEL (CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA, KATOWICE)

O pochodzeniu żubra europejskiego istnieje kilka hipotez. Według jednej z nich żubr europejski wywodzi się wprost z krótkorogiej formy leśnej określanej jako *Bison schoetensacki* (Freudenberg, 1910), która pojawiła się w Europie w plejstocenie a w Polsce północnej dopiero w początkach holocenu. Według innej hipotezy żubr wywodzi się z palearktycznego *Bison priscus occidentalis* (Lucas, 1898), od którego pochodzi także bizon amerykański *Bison bison* (Linnaeus, 1756). Niektórzy autorzy uważają, że żubr może pochodzić z późnoplejstocenijskich reemigracji z Ameryki Północnej, na co wskazują wyniki badań kraniometrycznych. Prawdopodobna jest więc hipoteza o wspólnym przodku żubra i bizona, a tym samym traktowania ich jako przedstawicieli tego samego gatunku.

Żubr jest największym zwierzęciem lądowym naszego kontynentu. Reprezentuje rząd parzystokopytnych. Osiąga 134-210 cm wysokości w kłębie i wagę od 15 kg w pierwszych tygodniach życia do 920 kg w wieku 17 lat. Z wiekiem zaznaczają się różnice w wielkości i wadze ciała pomiędzy samcem, a samicą. Cielęta przy urodzeniu ważą od 15 do 35 kg, dorosłe samce w wieku ponad 6 lat w populacjach wolnych od 436 do 840 kg, a samice od 340 do 540 kg. Osobniki w hodowlach zamkniętych są większe i cięższe. Rozwój fizyczny żubrów kończy się u krów w wieku 5 lat, a u samców w wieku 7 lat. Gatunek ten charakteryzuje się niskim poziomem zmienności genetycznej, co związane jest z niewielką liczbą (12) założycieli współczesnego stada światowego. Żubr charakteryzuje się bogactwem zachowań osobniczych i socjalnych, związanych z dobowym i rocznym cyklem biologicznym, płcią oraz wiekiem. Ruja w populacjach wolnych przypada na okres od sierpnia do października. Cięża trwa 254-279 dni, przeciętnie 264-267 dni. Młode rodzą się od kwietnia do grudnia, najczęściej od końca maja do lipca. Samica rodzi zwykle 1, wyjątkowo 2 młode. Stosunek płci nie odbiega istotnie od proporcji 1:1. Okres laktacji trwa 6-8 miesięcy. Dojrzałość płciową samice osiągają

Samica karmiąca cielę w rezerwacie przyrody „Żubrowisko”

w wieku 3-5 lat, samce w wieku 2-5 lat. Współczynnik płodności w hodowlach zamkniętych wynosi 60-83% (w wolnej populacji białowieskiej – 36-51%), urodzeń – około 20% w rezerwach i 14-17% w wolnej populacji białowieskiej, śmiertelności (naturalnej) – przeciętnie 8% w stadzie światowym i 3% w wolnej populacji białowieskiej. Żubry żyją około 25-30 lat. W wolnych populacjach byki żyją do 20 lat, a krowy do 25 lat. Nie mają wrogów naturalnych. Do najgroźniejszych pasożytów wewnętrznych należą nicienie z rodziny Trichostrongylidae oraz *Fasciola hepatica* i *Paramphistomum cervi*. W ostatnich latach stwierdzono dalsze gatunki tych pasożytów oraz pasożytów zewnętrznych, mogących być potencjalnymi wektorami patogenów. Są one m.in. sprawcami zmian patologicznych w płucach i wątrobie. Do najgroźniejszych stwierdzonych dotychczas chorób należy pryszczycza, a od roku 1980 – ropne zapalenie napletka u samców; w roku 1996 u żubrów z wolnej populacji w Bieszczadach stwierdzono gruźlicę.

Naturalnym biotopem żubra są lasy mieszane z udziałem wilgotnych i bagnistych łąk. Na pokarm tego roślinożercy składa się około 370 gatunków roślin, głównie ziół i traw, które stanowią około 67% diety; zjada on także liście, pędy i korę drzew oraz krzewinek. Świeża masa pobieranego w ciągu doby pokarmu waży ponad 20 kg.

W Polsce żubr europejski reprezentowany jest przez podgatunek żubra nizinnego (*Bison bonasus bonasus*). W jego obrębie wydzielono dwie linie genetyczne: nizinną i nizinno-kaukaską. W linii nizinnej została wyodrębniona hodowlana linia pszczyńska, zapoczątkowana w chwili sprowadzenia przez księcia Jana Henryka XI Hochberga w roku 1865 do Murcek 4 żubrów z Puszczy Białowieskiej. Historyczna linia pszczyńska jest nadal utrzymywana.

Jeszcze w czasach wczesnohistorycznych żubr zasiedlał ostępy leśne w całej Europie. W wyniku rozwoju cywilizacji ludzkiej postępowało kurczenie się zasięgu tego gatunku. Do XVII wieku przetrwał już

tylko w Puszczy Białowieskiej i Kurpiowskiej. Ostatnie osobniki podgatunku nizinnego giną w Puszczy Białowieskiej w roku 1919, a podgatunku kaukaskiego (*Bison bonasus caucasicus*) w Kaukazie – w roku 1927 (Pucek 1991, 1994; Pucek i in. 2002, 2004).

Wybiecie ostatnich żubrów w Puszczy Białowieskiej nie oznaczało kresu istnienia tego gatunku. Dzięki wywiezieniu 4 żubrów do Murcek w roku 1865 i pomyślnej restytucji tego gatunku w Puszczy Pszczyńskiej oraz żubrom ocalałym w europejskich ogrodach zoologicznych możliwe było podjęcie prac restytucyjnych w Białowieży. W latach 1929-1936 przywieziono tam 8 żubrów (F 93 BISERTA, M 163 BORUSSE, F 161 BISCAYA, F 96 GATCZYNA, M 101 HAGEN, F 89 BILMA, M 186 BJÖRNSON, M 229 PLISCH)¹ pochodzące z hodowli C. Hagenbecka w Hamburgu oraz ze Sztokholmu i z Pszczyny. Tak skompletowane stado białowieskie w chwili zakończenia II wojny światowej liczyło razem z przychowkiem 16 osobników (Ścibor 1965). Ponowny powrót żubra do wolnej przyrody miał miejsce w Puszczy Białowieskiej w 1952 roku (Ścibor 1965).

Współcześnie gatunek ten żyje w Europie w stanie dzikim w populacjach wolnościowych oraz w licznych hodowlach zamkniętych (rezerwach, ogrodach zoologicznych, zagrodach). Jego liczebność w roku 2013 wynosiła 5249 żubrów, w tym 3310 w hodowlach wolnych i 316 w hodowlach półwolnych (Raczyński 2014).

Mimo pomyślnego rozwoju ilościowego stada żubrów na świecie, gatunek ten nadal wymaga aktywnej opieki i odpowiedzialnej kontynuacji procesu przywracania go dzikiej przyrodzie (Głowaciński 1992; Pucek 1992, 1994). ♦

¹ Kapitalikami prostymi oznaczono imiona osobników czystej krwi genetycznej linii białowieskiej podgatunku nizinnego żubra, natomiast kursywą osobniki linii białowiesko-kaukaskiej. Przed imieniem podano płć (F – samica, M – samiec) i numer rodowodowy.

Wykorzystane piśmiennictwo:

Kraśnińska M., Kraśniński Z. A. 2004. Żubr. Monografia przyrodnicza. SFP Hajstra, Warszawa – Białowieża; Parusel J. B. 1996. Pszczyńskie żubry. Śląska Biblioteczka Przyrodnicza, 1. Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, Katowice; Parusel J. B. 2004. Żubry pszczyńskie. Agencja Rozwoju i Promocji Ziemi Pszczyńskiej Sp. z o.o., Pszczyna; Raczyński J. (red.) 2014. Księga rodowodowa żubrów 2013. Państwowa Rada Ochrony Przyrody. Białowieży Park Narodowy, Białowieża.

Byk Plawiant w wieku 17 lat. Pokazowa Zagroda Żubrów w Pszczynie, 16.06.2015 r.

Fot. M. Hławiczka

Krowa w rezerwacie przyrody „Żubrowisko”, 2004

Fot. M. Hławiczka